

PILOT OMGEVINGSAGENDA OOST NEDERLAND

Bundeling aangepaste gespreksnotities o.b.v. gesprekstafels – oktober 2018

In het kader van de pilot Omgevingsagenda Oost zijn in september gesprekstafels georganiseerd met als doel meer scherpte aan te brengen in de gezamenlijke opgaven van Rijk en regio in landsdeel Oost en te verkennen welke extra of nieuwe inzet van partijen nodig is in de aanpak van deze opgaven (boven op lopende initiatieven). Ter voorbereiding van de gesprekstafels zijn gespreksnotities opgesteld.

Tijdens de gesprekstafels zijn de volgende vragen aan de orde gekomen:

- Klopt de beschrijving van gezamenlijke opgaven van Rijk en regio voor 'Verstedelijking en kenniseconomie Regio Zwolle? Hebben we de juiste focus? Welke aanvullingen of aanscherpingen zijn er op de gezamenlijke opgaven van Rijk en regio?
- Zijn de genoemde lopende initiatieven juist? Ontbreken er nog?
- Welke extra inzet of vernieuwing is nodig voor de aanpak van deze opgave?*
- Wat is er nog nodig om de gewenste extra inzet in de Omgevingsagenda te kunnen gaan opnemen? Wie hebben we daarbij nodig?

De aanvullingen uit de gesprekstafels bevinden zich ook in dit document, deze zijn te herkennen aan de **groene** kleur.

De volgende notities zijn opgenomen:

- Slimme netwerkkracht en Ruimtelijk Economische Assen
- Vitaal, Duurzaam en Aantrekkelijk Landelijk Gebied
- Integrale rivierlandschappen Oost Nederland
- Verstedelijking en Economie Regio Cleantech
- Verstedelijking en Kenniseconomie Regio Zwolle
- Verstedelijking en Kenniseconomie Regio Twente
- Verstedelijking en Kenniseconomie Regio Arnhem-Nijmegen en Foodvalley

Slimme netwerkkracht en ruimtelijk-economische assen

1. Inleiding

In het kader van de pilot Omgevingsagenda Oost worden in september gesprekstafels georganiseerd met als doel meer scherpte aan te brengen in de gezamenlijke opgaven van Rijk en regio in landsdeel Oost en te verkennen welke extra of nieuwe inzet van partijen nodig is in de aanpak van deze opgaven (boven op lopende initiatieven). Een van de gesprekstafels is 'Slimme netwerkkracht en ruimtelijk economische assen'. Als input voor het gesprek geeft deze gespreksnotitie een eerste beschrijving van de gezamenlijke opgaven en lopende initiatieven op dit thema. Teksten zullen ook worden benut voor het schrijven van de Omgevingsagenda Oost Nederland.

2. Gezamenlijke opgaven Rijk-regio

Oost-Nederland kent een gestage groei van de economie en demografie. Op het gebied van werkgelegenheid en verdienvermogen groeit zij sneller dan het Nederlandse gemiddelde. Qua concurrentiepositie kan de regio zich op het gebied van vestigingsklimaat, woonklimaat en (recreatieve) voorzieningen meten met de Europese top. De kracht van de economie zit ook in de regionale verscheidenheid. De stedelijke regio's Twente, Cleantech, Zwolle, Arnhem-Nijmegen en Food Valley zijn belangrijke economische motoren. Maar ook de landelijke gebieden spelen als 'opwerf fabriek' voor een vitale middengeschoolde beroepsbevolking en als woonklimaat voor kenniswerkers een belangrijke rol.

Oost Nederland maakt onderdeel uit van het centraal interstedelijke netwerk-in-wording in Nederland. De noord-zuidas van steden (Nijmegen-Arnhem-Apeldoorn/Deventer-Zwolle) is zowel onderling goed verbonden als met de Noordvleugel van de Randstad. Het is zowel voor Oost Nederland als voor Nederland van belang dat het interstedelijke netwerk zich verder kan ontwikkelen. Steden en streken met complementaire specialisaties kunnen namelijk gezamenlijk agglomeratie- en innovatiekracht vormen, factoren die van belang zijn voor de internationale concurrentiekracht. Daarbij kan Oost Nederland bijdragen aan een evenwichtige stedelijke en economische ontwikkeling van Nederland met ruimte – die door de overdruk in de Randstad nijpend is- voor wonen, werken, voorzieningen en toerisme. Dit leidt tot de gezamenlijke Rijk-regio opgaven van het blijven versterken en robuust maken van de economische structuur (op het gebied van kenniseconomie, arbeidsmarkt en clusterkracht), behoud van het aantrekkelijke vestings- en woonklimaat en het creëren van netwerkvoordelen door een hoog mobiliteitsniveau.

Onderdeel hiervan is ook het versterken van de positie van Oost Nederland als schakel binnen het Europese logistieke netwerk (ligging op de Rhine Alpine corridor en de North Sea Baltic corridor) en daarmee bij te dragen aan een duurzame economische groei (logistieke diensverleners, afzetmarkt, banen). Rijk en regio hebben de ambitie om de goederencorridor Oost te ontwikkelen tot Topcorridor in 2030: een vlot, betrouwbaar, robuust, veilig en duurzaam transportsysteem faciliteren dat niet alleen bijdraagt aan een duurzame economische groei en waarbij de gebruikers tevreden zijn, maar een groei die ook samen gaat met een optimale leefkwaliteit en woonomgeving langs de corridors (Programma Goederenvervoercorridors)

Rijk en regio richten zich de komende decennia op de volgende samenhangende opgaven:

- Accommoderen van de stedelijke groei (autonome groei en extra opgave vanuit de Randstad) op een wijze die bijdraagt aan een evenwichtige ontwikkeling binnen Oost en binnen Nederland en met oog voor de (leefomgevings)kwaliteit in de steden. Versterken van de (hoog)stedelijkheid is noodzakelijk om de jongste generatie kenniswerkers en instroom vanuit het buitenland – die van toenemend belang zijn voor het innovatievermogen van de (regionale) economie- ook naar steden in Oost Nederland te trekken.
- Versterken van de clusterkracht in Oost- Nederland door het doorontwikkelen van dynamische en aantrekkelijke campussen en toplocaties en de ondersteuning van onderzoeks- en productiefaciliteiten.
- De transitie naar een duurzaam en slim mobiliteitsstelsel (binnen Daily Urban Systems en tussen stedelijke gebieden) op basis van een opgavegerichte benadering waarbij de opgaven uit deze Omgevingsagenda Oost leidend zijn. Met specifieke aandacht voor de bereikbaarheid over de weg en de bereikbaarheid van de luchthavens, die als gevolg van de economische groei steeds meer onder druk staan. Daarnaast zijn in de oostflank van Oost-Nederland (Twente, Achterhoek) meer interregionale verbindingen

nodig om hier meer gezamenlijke massa en onderlinge verbindingen te maken in de economische dynamiek.

- Een meer betrouwbaar, robuust en duurzaam synchromodaal goederennetwerk, in het bijzonder de verduurzaming van de corridors oa. door smart grids, hernieuwbare energie en slim vervoer. Het vergroten van de economische spinoff van de goederencorridors vraagt daarnaast om voldoende ruimte voor en meer clustervorming van logistieke bedrijven, met aandacht voor de landschappelijke inpassing van XXL logistiek.
- Er is meer dan bereikbaarheid. Het moet breder getrokken worden, bereikbaarheid is geen doel op zich maar een middel om betere economie, meer arbeidskracht etc. aan te trekken. Je zou ook de link tussen verstelijking en bereikbaarheid moeten leggen.
- Het spanningsveld tussen concreet maken en tegelijkertijd geen lijstjes willen aan leveren is lastig. Als voorbeeld: heb het niet alleen over weg x maar over wat die weg doet in het stedelijk verband. Een sterkere koppeling tussen inhoud (visie) maken en concrete wensen kan daarbij ook helpen.
- De verstedelijkingsopgave in samenhang met bereikbaarheid en de kwaliteit van het gebied (groen, natuur) is belangrijk.
- Er moet slimmer verbonden worden tussen diverse initiatieven en partners. Dat kan ons al een stap verder brengen.
- We zouden expliciet aandacht moeten hebben voor de diverse schaalniveau's. Dus zowel de internationale positie als de landelijke en regionale opgaven aanstippen.
- Daarnaast meer integraal, niet sectoraal benoemen maar integraal.
- Willen graag concreter, maar geen lijstjes.
- Wel sowieso belangrijk: ICE, Amsterdam-Berlijn route en A1
- Willen de klimaat en energieopgaven meer in de opgaven terugzien.
- Clusterkracht zou verbonden kunnen worden aan sectoren: als voorbeeld van meer concreter worden.
- Kwaliteiten van de regio centraal: economisch, woonomgeving, landschappelijk. Economie en arbeidsmarkt zijn erg belangrijk, die moeten niet ondergesneeuwd raken.

3. Aanpak van de opgave: wat loopt er al?

- **Verkenning Wonen in Nederland in balans:** onderzoek naar de mogelijkheden voor opvang van de groei van de Randstad en Zwolle in opdracht van de provincie Gelderland.
- **Toekomstbeeld OV 2040:** een netwerkaanpak van spoor, HOV, regionaal OV, vraaggestuurde mobiliteit en knooppunten.
- **Beter benutten:** In het programma Beter Benutten werken Rijk, regio en bedrijfsleven samen om de bereikbaarheid in de drukste regio's over weg, water en spoor te verbeteren. De komende jaren ligt daarom de nadruk vooral op maatregelen die reizigers in staat stellen op een slimme manier snel op de plek van bestemming te komen. Dat gebeurt aan de hand een aantal belangrijke thema's: ITS, Fiets, Gedrag, Logistiek, Samenwerken met werkgevers, Onderwijs/(regionaal) OV, P+R en Parkeren, Spitsmijden, Infra-aanpassingen en Duurzaamheid.
- **Actie agenda Slimme Mobiliteit Oost Nederland** van overheden en kennisinstututen met negen (extra) acties om een impuls te geven aan de ontwikkeling van Slimme Mobiliteit, bijvoorbeeld ontwikkelen van transferlocaties, slimme fietsen, verduurzamen van bussen in het OV etc.
- De **Werkagenda Slimme Mobiliteit Gelderland 2018-2021** met acties gericht op het beter benutten van de bestaande infrastructuur door het gebruik van techniek, data & diensten en gedragsbeïnvloeding.
- **(MIRT) Programma goederenvervoer corridor (Oost):** Samenwerking van Ministerie van Infrastructuur en Water, provincies, Havenbedrijf Rotterdam en de Topsector Water gericht op een vlot, betrouwbaar, robuust, veilige en duurzaam transportsysteem dat bijdraagt aan duurzame economische groei en een optimale leefkwaliteit en woongeving, o.a. voor de corridor Oost (Rotterdam – Arnhem/Nijmegen- Duitsland)
- **Perpectief Twentekanal**

- **Logistics Valley** is een triple helix samenwerkingsverband, opgezet om de economische ontwikkeling langs de Gelderse corridor te stimuleren door versterking van logistieke activiteiten. Speerpunten zijn – naast bedrijfsontwikkeling waarbij het initiatief bij de sector zelf ligt – optimalisering van de regionale infrastructuur, arbeidsmarkt, duurzaamheid en innovatie. Bijvoorbeeld ontwikkeling van een regionale control tower voor Zuid Gelderland, het project Zero-Emission Transport, Secure lane bussinespark.
- Ontwikkeling van **Railterminal Gelderland** voor het overzetten van containers van vrachtwagens op goederentreinen (Betuweroute) en als vestiginglocatie voor logistieke bedrijven.
- **Gebiedsproces Knoop 38** om de ontwikkeling van Railterminal Gelderland te combineren met andere ontwikkelingen (zoals bedrijventerrein Park15, windmolens en de verbreding van de A15) in een samenhangende gebiedsvisie.
- **European Rail Freight Line System (ERFLS)**: studie naar de ontwikkeling van systeem met tussenstops op smart terminals voor goederenvervoer op het spoor van de Rhine Alpine corridor (tussendoor kan lading worden bij- of afgeladen).
- **Quick scan 'Bovenloop IJssel'** : studie naar de mogelijkheden om opgaven op het gebied van waterveiligheid, scheepvaart (incl. doorstroming) bij bruggen), waterkwaliteit en regionale ruimtelijke ontwikkelingen in samenhang op te pakken.

- **MIRT projecten:** zie bijlage

Samen agenderen

- Samenwerking Niedersachsen, Berlijn, Hamburg, Frankfurt
- Nieuwe MIRT
- Energietransitie
- Logistics Valley Gelderland
- Samenwerking buurtprovincies
- Werken aan betere Europese verbindingen voor personen en goederen
- Wonen en Arbeidsmarkt/Economie
- Behoud leefleeratelier
- Grensproblemen oplossen met o.a. Brussel in plaats van alleen identificeren. (Taal, belastingen, treinkaartjes) ook bijv. T02 status voor Fraunhoferinstituut
- Ruimtelijke impact Regionale Energie Strategieën
- Integrale benadering tussen mobiliteit en energie
- Topsectoren
- Agenda voor Twente
- Doorstroom A1
- Route Oost (culturele basisinfrastructuur)
- Innovatie profiel Oost-NL
- Bestuursakkoord NOVI
- *Samen verkennen*
 - Gebiedsproces Knoop 38 moet Knoop Nijmegen en Tiel zijn
 - European Rail Freight en Raise-IT zijn Europese projecten
 - MIRT onderzoeken en verkenningen
 - Borrowed Size Kracht van Oost verder uitdiepen
 - Regionale arbeidsmarkt onderzoeken
 - Programma's economie, vestingsklimaat en arbeidsmarkt
 - Mobiliteitsaanpak Twente
 - Bedrijventerrein visie
- *Samen uitvoeren*
 - Gelderse gebiedsopgaven
 - Lopende MIRT
 - Topwerklocaties/campussen
 - Intergraal riviermanagement o.a. IJssel
 - Ports of Twente, Deventer en Zwolle

- o Integrale netwerkvisie Overijssel
- o Gemeenschappelijk havenbedrijf Twente
- o Human Capital opgaven
- o Werkprogramma toplocaties Overijssel
- o Regionale gebiedsopgaven

4. Mogelijke extra inzet of vernieuwing

- De samenwerking versterken
- Een dialoog over hoe we hier de schaalniveau's en integraliteit in krijgen
- De goederencorridor oost moet verbreed worden naar energielandschappen met andere departementen, zoals Ezk
- Het bedrijfsleven moet beter betrokken worden bij de gebiedsagenda en de opgaven, wellicht het organiseren van een dialoog met het bedrijfsleven.
- Transformatiefonds
- Testomgevingen realiseren voor de integrale aanpak, experimenteerruimte en instrumentarium
- Verkenning van de economische drivers uit deze regio en het maken van een visie rondom het innovatieprofiel
- Opgaven blijven verdiepen
- Hoe komen we tot transformatie van steden aan klimaatverandering?
- Verduurzaming van goederenvervoer vraagt om een ander energienetwerk. Er is nog geen samenhangende visie. Logistieke sector en energiepartijen werken nog langs elkaar heen.
- Wat zijn de economische drivers van de toekomst. Welke 3 thema's zou je voor Oost kunnen noemen? Innovatie, CO2 reductie, transitie landbouw

Wat is er de komende twee á drie maanden nodig?

- Check van de instrumenten
- Ruimte om te experimenteren, ook qua regelgeving
- Niveau concreetheid bereiken
- Delen van ambities en visie
- Relatie leggen met de opdrachtgever van de NOVI/DO
- Relaties en dilemma's tussen opgaven beschrijven en gebiedspecifiek vertalen.
- Relatie Oost tot rest. NL beter beschrijven

Bronnen

Werkdocument De Kracht van Oost-Nederland, januari 2017

www.mirtoverzicht.nl

PS Notitie Gelderse corridor (2018-007079)

Vitaal, duurzaam en aantrekkelijk landelijk gebied

1. Inleiding

In het kader van de pilot Omgevingsagenda Oost organiseren we in september gesprekstafels met als doel de aanpak van gezamenlijke opgaven van Rijk en regio in landsdeel Oost beter op elkaar af te stemmen. Daarbij verkennen we welke extra of nieuwe inzet van partijen nodig is in de aanpak van deze opgaven (boven op lopende initiatieven). Een van de gesprekstafels is 'Vitaal, duurzaam en aantrekkelijk landelijke gebied'. Als input voor het gesprek geeft deze gespreksnotitie een eerste beschrijving van de gezamenlijke opgaven en lopende initiatieven op dit thema. Teksten zullen ook worden benut voor het schrijven van de Omgevingsagenda Oost Nederland.

2. Gezamenlijke opgaven Rijk-regio

De vitaliteit en aantrekkingskracht van Oost groeit. Daarin spelen niet alleen de steden in Oost een grote rol. Juist ook het landelijk gebied is van belang, als aantrekkelijk werkgebied voor bijvoorbeeld mensen die werken in de landbouw en maakindustrie en als woonklimaat voor kenniswerkers. Diverse meer landelijke regio's in Oost doen het beter dan veel stedelijke regio's wanneer het gaat om de ontwikkeling van toegevoegde waarde en werkgelegenheid. Het historisch gegroeide en verankerde bedrijfsleven met eigen niches en de vaardigheid om snel en adequaat te handelen zijn hierin de sleutel tot succes.

Toch staat het landelijk gebied ook voor uitdagingen. De agrarische sector moet verduurzamen en een kringloop van landbouw worden, de biodiversiteit staat onder druk, de gevolgen van klimaatverandering zijn steeds meer merkbaar, er is een mismatch in woningen, in sommige dorpen is sprake van krimp, leegstand moet goed worden herstemd en de energietransitie gaat gepaard met een grote ruimtevrage voor het landelijk gebied. Deze opgaven worden in deze gesprekstafel zo veel mogelijk integraal bekeken met een focus op de gezamenlijke opgaven voor het Rijk en de Regio:

- **Innovatieve agrarische sector en circulaire landbouw**

Oost kent een sterke agrarische sector. Deze sector heeft te maken met flinke uitdagingen, bijvoorbeeld de beperking van broeikasgassen in de landbouw en de noodzaak over te stappen op een circulaire manier van landbouw, deze omslag is nodig om het natuurlijk evenwicht te herstellen. Daarbij gaat het om landbouw die natuur inclusief is, grondstoffen volledig benut, de bodem gebruikt als bron én buffer voor extreme weersomstandigheden. Zo verduurzamen we de landbouw en maken ruimte voor veelzijdige natuur.

Daarnaast komt in bepaalde delen van het landelijke gebied agrarische bebouwing vrij die een nieuwe bestemming vraagt om verloedering en risico's van ondermijning tegen te gaan. Er zijn kansen om deze grond en bebouwing te gebruiken voor de energietransitie (zonnedaken/ weides en windmolens.) Rijk en regio zouden bijvoorbeeld samen kunnen bezien of er mogelijkheden zijn voor een betere saneringsregeling voor asbestdaken.

Hoewel de agrarische sector wel heel zichtbaar is, is het niet de grootste qua economische importantie of werkgelegenheid. Het buitengebied is niet alleen agrarische sector, maar ook de werklocatie van de toekomst. Er zou dan ook gekeken moeten worden naar de verschillende bestanddelen van deze ruimte: de woningen, de overige gebouwen en de grond. Bijvoorbeeld: wil je die componenten bij bedrijfsbeëindiging bij elkaar houden omdat er dan bepaalde functies mogelijk blijven, of is het prima dat die uiteen getrokken worden om er separate doelen mee te dienen? En wat voor invloed heb je daar op?

Juist het verbinden van opgaven biedt kansen. De kern voor de regio is een economische stabiele basis (behouden/maken). Om de economische basis te versterken, moet je meer vanuit de kansen kijken dan vanuit de kaders (anders blijft er te weinig over). Daarvoor is experimenteeruimte en verbreding van bedrijfsvoering nodig om tot verdienmodellen te komen. Maak daarbij meer onderscheid tussen kleinschalige en grootschalige landbouw, waarbij kleinschalige aansluiting heeft bij landschap, toerisme, etc.

Transities in de landbouw:

- o Emissieloos, gezonde leefomgeving
- o energietransitie
- o Intensieve veehouderij t.o.v. de agro industrie complex
- o Veenweide: functie volgt peil
- o Duurzaam bodemgebruik

Naar een toekomst bestendige sector zonder af te wentelen naar milieu en natuur.

Ook voor de landbouw een integrale opgave: milieu, energie, CO2 en andere emissies, Kringlooplandbouw en eiwit winning in Nederland.

- **Toeristische natuurparels Veluwe en Wieden-Weerribben Vrijtijdseconomie**

De vrijetijdseconomie is een van de belangrijkste economische dragers van het landelijk gebied in Oost Nederland. De natuurparels in Oost-Nederland vormen bijvoorbeeld een belangrijke troef in het toeristische aanbod van het gebied. Voor de komende decennia ligt er een gezamenlijke opgave en prioriteit bij een duurzame ontwikkeling van het Nationaal Parken de Veluwe en de Wieden-Weerribben. Maar ook in andere regio's is de vrijetijdseconomie van groot belang.

Qua toerisme zijn de Veluwe en de Wieden-Weerribben van groot belang. De Veluwe is het grootste aaneengesloten natuurgebied in Nederland en tevens de meest bezochte binnenlandse vakantieregio. Om dit in stand te houden is het belangrijk dat het stamkapitaal (natuur, landschap en erfgoed) beschermd en versterkt wordt. Daarnaast is het van belang dat er een gezonde vrijetijdseconomie wordt gecreëerd door een goede bereikbaarheid, activiteiten en verblijfslocaties. Vakantieparken moeten vitaal zijn en daarom moeten maatschappelijke problemen op deze parken worden aangepakt. Daarnaast ligt onder de Veluwe een van Nederlands' grootste strategische zoetwaterreserves.

In de Wieden-Weerribben is het behouden van de natuurwaarde van grote betekenis, dit gaat gepaard met bodemdaling, water en verduurzaming van het gebied. De Veenweidegebieden hebben te maken met verdroging en inklinking. Wieden-Weerribben kan als proeftuin worden gebruikt voor de aanpak van veenweide. Daarnaast neemt ook in de Wieden-Weerribben het toerisme toe. De kansen voor toerisme moeten benut worden en de negatieve gevolgen – bijvoorbeeld ten aanzien van de leefbaarheid in de kernen- worden teruggedrongen.

Omdat toerisme een van de belangrijkste inkomensbronnen is, moet geborgd worden dat er voldoende landschap en natuur blijft bestaan om Oost Nederland voor toeristen een aantrekkelijke bestemming te houden. Dit is namelijk niet alleen van belang voor het hotel of de camping, maar ook voor veel daaraan gerelateerde functies zoals MKB. Daarbij is het nodig dat er over de grenzen van een gebied heen gekeken wordt. De combinatie van agrarisch landschap en natuur kan toerisme stimuleren. Kunnen we in gebieden waar toerisme belangrijk is kleinschalige/biologische/landschapsinclusieve agrarische bedrijvigheid stimuleren boven grootschalige/intensieve landbouw? Kunnen we activiteiten die (doorgaans) voor een minder aantrekkelijk landschap zorgen (industrie, zonneweides, intensieve landbouw etc) bundelen in gebieden waar toerisme minder belangrijk is?

Toerisme heeft ook een heel andere kant, namelijk verloederende vakantieparken. Mede door de mismatch van woningaanbod en behoefte m.n. aan de onderkant van de markt. Hier moet een keuze gemaakt worden in hoe dit aan te pakken. Parken herbesteden naar woongebieden en daar dan ook goede voorzieningen, of opknappen voor de toerisme sector. Hier lopen al initiatieven (samen uitvoeren). Samen met VenJ, BZK, RIEC

- **Vitale dorpen**

Het is van belang dat het landelijk gebied van Oost een aantrekkelijk gebied blijft om te wonen voor zowel de beroepsbevolking als kenniswerkers die forenzen. Op dit moment bestaat er een kwalitatieve mismatch tussen vraag en het aanbod van woningen binnen de regionale woningmarkten en zijn er gebieden waar de bevolking krimpt en/of de samenstelling van de bevolking verandert. Door het innovatieve karakter van Oost kan er juist in Oost geëxperimenteerd worden met nieuwe woonconcepten en nieuwe vormen van mobiliteit. Hierdoor ontstaan kansen voor een toekomstbestendige vitale regio.

Daarnaast zou het MKB versterkt moeten worden in het landelijk gebied. Er zijn vaak geen passende arbeidskrachten, de regio is niet aantrekkelijk genoeg of de bereikbaarheid is onvoldoende. Het beter aansluiten van onderwijs op de arbeidsmarkt zou hierbij kunnen helpen. **De maakindustrie is sterk aanwezig en (vaak) hightech en vraagt daardoor om goed geschoold personeel. Overigens is ook de dienstensector in het landelijk gebied en kleinere kernen een grote werkgever.**

De opgave in landelijk gebied is mogelijk nog groter dan in de steden. Het herbestemmen van gebouwen is moeilijker, omdat er minder schaarste is op het (leeglopende) platteland dan in de stad.

Aantal aangrijpingspunten voor verbeteringen:

- Er zou meer gekeken moeten worden vanuit wat de wensen van onderop uit bedrijven of bewoners en hoe die mogelijk gemaakt kunnen worden. Daarvoor is het wellicht nodig om op allerlei terreinen regels minder stringent toe te passen. De overheid moet meer faciliterend zijn.
- Er moet gekeken worden hoe jongeren en ouderen vast gehouden kunnen worden in het gebied door de mismatch van woning en woningzoekenden te overbruggen (voorbeeld grote boerderijen zijn niet betaalbaar voor starters op de woningmarkt. Starters weten ook niet hoe ze dat moeten aanpakken, wel al initiatieven van ouderen om een soort van samenwoongroepen te vormen).
- Door dit soort opgaven te onderzoeken krijgen we een betere grip op de verstedelijkingsopgave op regionaal niveau.

Voorzieningsniveau en bereikbaarheid is van belang voor de levensvatbaarheid van het platteland en het vestigingsklimaat.

- **Energietransitie en klimaatadaptatie**

De energietransitie heeft zijn weerslag op het landschap. Bovengronds met zonnepanelen en windmolens. En ondergronds met geothermie en warmte- koudeopslag. Hierdoor ontstaan er ruimtelijke keuzes, zoals: geconcentreerde opwekking van energie in het landelijk gebied versus de toekomst landbouw en het behoud van de kwaliteit van landschap en natuur en het gebruik van de bodem voor energie versus de belangrijke rol van Oost in de watervoorraad (drinkwater) voor Nederland.

Klimaatadaptatie wordt een van de grootste opgaven, zeker ook in het landelijk gebied. Ruimtelijk gezien zou deze opgave mogelijk groter kunnen worden dan de energietransitie. Om de ingrijpende wijzigingen in weerpatronen het hoofd te kunnen bieden zal juist de niet bebouwde omgeving een belangrijke buffer kunnen zijn voor droge en natte perioden. Beken moeten worden aangepast, water moet beter worden vastgehouden etc. Economisch gezien is deze functie voor de rest van het land van het grootste belang.

Belangrijke notie: er komt geen grond “vrij” voor de energietransitie. De grond wordt vaak als eerste (en enige makkelijk) verkocht wanneer een boerenbedrijf ophoudt te bestaan. Veelal om de veehouderij verder te kunnen laten expanderen. Er komen vooral problemen los. Voor zover het oosten al een oplossing kan bieden voor de energiebehoefte uit dichtbevolktere gebieden van Nederland, dient er ook wat aan de problemen in Oost gedaan te worden. Hier is een systeem voor nodig om lasten en lusten goed te verdelen op nationaal niveau.

Algemeen

Tot slot de notie dat er misschien wel iets veel groters nodig is omdat de opgaven & problemen waar we nu voor staan veel groter zijn dan door het gebied zelf op te lossen. (denk aan de energietransitie die nationaal speelt, maar ook asbest, woningvoorraad en mismatch in het gebied, verduurzaming van de landbouw ook in relatie tot klimaat. Wellicht is er iets nodig als een nieuwe ruilverkaveling. Een paar partijen gaan bij elkaar zitten en nemen de grote pijnlijke beslissingen.. Kan wellicht als onderdeel van de omgevingsagenda en afspraak tussen rijk en regio gemaakt worden om samen te onderzoeken welk ruimtelijk en/of financieel instrumentarium beschikbaar is en/of ontwikkeld zou kunnen worden, gericht op het veranderen van functies en ruimte voor experimenteren?

3. Aanpak opgaven, wat loopt er al?

- **Regionale Energie Strategieën**
De uitwerking van het klimaatakkoord wordt uitgewerkt in Regionale Energie Strategieën
- **RWS: A1, A35 en N-Wegen: Windmolencorridors**
- **Regiodeal Achterhoek**
Doel is om in de Achterhoek in 2030 een nog sterker bloeiende en innovatieve economie en een hoogwaardig werk-, leer-, woon-, en leefklimaat te hebben. Zet in op o.a. Smart Living, Economy en Governance
- **Mineral Valley Twente**
Beoogt de landbouw circulair en toekomstbestendig te maken en een bijdrage te leveren aan de oplossing van het energie- en klimaatvraagstuk
- **Onder Twente**
Initiatief van 14 Twentse gemeenten om meer eigen zeggenschap over de bodem te krijgen.
- **The Protein Cluster**
Samenwerkingsverband tussen de provincies Gelderland en Overijssel, Food Valley NL en Oost NL, jaar de eiwittransitie aan door kennisontwikkeling, innovatie en productontwikkeling.
- **VeluweAgenda**
Samenwerkingsverband van grondeigenaren, ondernemers, gemeenten, provincie om de diverse opgaven op de Veluwe aan te pakken.
- **Programmatische aanpak Stikstof Overijssel**
Programmatische aanpak waarin overheden, natuurorganisaties en ondernemers samenwerken aan ruimte voor economische ontwikkelen en sterkere natuur.
- **Natuur voor Elkaar**
Koersdocument dat op vier thema's acties beschrijft om er met elkaar voor te zorgen dat iedereen in Overijssel kan blijven genieten en profiteren van Natuur.
- **SteenGoed Benutten**
Helpt om leegstaand of vervallen plekken in dorpen en steden een nieuwe invulling te geven.
- **Greendeal Veluwe**
In samenwerking met Partijen de realisatie van enkele belangrijke economische dragers te bespoedigen om hiermee de recreatiegebieden en de landschappelijke en natuurlijke kwaliteiten duurzaam in stand te kunnen houden.
- **Natura 2000 Wieden-Weerribben Beheerplan**
Vernieuwd beheerplan aan de hand waarvan vergunningverlening voor nieuwe activiteiten eenvoudiger is.
- **Proeftuin Regionale Warmtetransitie Overijssel** Ambitie om een proeftuin op te zetten rondom de warmtetransitie in overijssel
- **Regiodeal Foodvalley**
Onderdeel van de Regiodeal is het verstellen van de transitie van de primaire sector door onder andere innovatieve maatregelen voor een zoveel mogelijk duurzame landbouw met een gezonde leefomgeving voor mens en dier.
- **Regionaal adaptatieplan en uitwerking uitvoeringsprogramma**
- **Strategieontwikkeling verduurzaming landelijk gebied Overijssel**
De provincie constateert dat een aantal ontwikkelingen zich sneller en heviger voltrekken dan gedacht, terwijl er tegelijkertijd een aantal complexe transitieopgaven voor de deur staan. Denk bijvoorbeeld aan de

energietransitie, klimaatadaptatie en mitigatie, circulaire economie en bereikbaarheid. De realisatie van deze opgaven tezamen zullen een grote weerslag hebben op het landelijk gebied van Overijssel. Daarom zet de provincie in op een traject gericht op strategieontwikkeling voor de verduurzaming van het landelijk gebied. De hoofdvraag voor dit traject luidt als volgt: Welke handelingsopties zijn denkbaar om de verschillende opgaven voor verduurzaming van het landelijk gebied (economie, natuur, landbouw, energie, water, klimaat, landschap, etc.) meer in samenhang op te pakken en daarbij tevens in te spelen op nieuwe ontwikkelingen?

- [Regiodeal levende erven](#)
- [Regiodeal giethoorn](#)
- [Regiodeal human capital agenda \(regio Zwolle\)](#)
- [Overijssel maakt werk van gastvrijheid en vrije tijd 2016-2019 \(gastvrij overijssel\)](#)
- [land van waarden / Salland kompas](#)
- [Interbestuurlijk programma vitaal platteland](#)

Voor een compleet overzicht: zie bijlage.

Bijlage: Lopende projecten

Regionale energiestrategieën
Programma Nieuwe Energie
Citydeal woning abonnement
Regionaal Adaptatieplan Overijssel
TES: Twentse Energie Agenda
Euregio: Plan of action
RWS, A1, A35 en N-wegen: windmolencorridors
Regiovisie klimaatadaptatie
Maatregelenpakket klimaatadaptatie
Regionale stress-testen klimaatadaptatie
Uitvoeringsagenda 2.0. Achterhoek 2020
Regiodeal Achterhoek
Regiegroep Kunstmestvrij achterhoek
FoodValley Regiodeal
Mineral Valley Twente
Onder Twente
Actielijn Circulaire economie Agenda voor Twente
The Protein Cluster
Agenda Vitaal Platteland Gelderland
Veluwe-Agenda
Veenweide visie
Omgevingsagenda Cleantech: Toekomst Bestendige Steden en vitale dorpen
Programma waardevolle leefomgeving
Programma Krimp
Programma Nationale Parken
Vrijkomende Agrarische Bedrijfsgebouwen
Programma Bodemdaling
Valleivarken
Internet of Sheep
Voelhoorn duurzaamheid
De boer zelf aan het roer
Gelders FoodvalleyPig

Programmatische aanpak Stikstof Overijssel
Gezamenlijke uitvoering 'natuur voor elkaar'
Vruchtbare Kringloop Overijssel
Prijsvraag Brood en Spelen
Steengoed Benutten
Startersboerderij
Land in verbinding
Gelders Arcadië
Greendeal Veluwe
Recreatief Landschap
Vitale Vakantieparken
Milieueffectrapportage Wieden-Weerribben
Natura 2000 Wieden-Weerribben beheerplan
Innovatietraject Petgaten
MarketingOost
Proeftuin Regionale Warmtetransitie Overijssel
Toekomstgerichte Erven: Hof van Twente en Tubbergen
Innovatie Woonconcepten Overijssel (Tiny Housing, Novitowoning, House 2 start)
Transitieagenda Circulair bouwen
Pilot transformatie leegstaand vastgoed Diepenheim, Hengevelde en Hellendoorn
Praktijk centrum Emissiearme Veehouderij
Gelders Energie Akkoord
Gelderse kijk op Voedsel
Goud naar oud grasland
Vruchtbare Kringloop Veluwe en Rivierenland
Regionale aanpak VAB's
Boert Bewust
Mest op Maat
Smart Grass Production
Gelders Living Labs
Vermindering ondergrondverdichting
Voederbiet
Agro-ecologische Bosbouw
Soil4U
Heide Boerderij

'Integrale Rivierlandschappen Oost Nederland'

1. Inleiding

In het kader van de pilot Omgevingsagenda Oost worden in september gesprekstafels georganiseerd met als doel meer scherpheid aan te brengen in de gezamenlijke opgaven van Rijk en regio in landsdeel Oost en te verkennen welke extra of nieuwe inzet van partijen nodig is in de aanpak van deze opgaven (boven op lopende initiatieven). Een van de gesprekstafels is 'Integrale Rivierlandschappen Oost Nederland'. Als input voor het gesprek geeft deze gespreksnotitie een eerste beschrijving van de gezamenlijke opgaven en lopende initiatieven op dit thema. Teksten zullen ook worden benut voor het schrijven van de Omgevingsagenda Oost Nederland.

2. Gezamenlijke opgaven Rijk-regio

Oost Nederland wordt onder andere gekenmerkt door de dooradering van een aantal grote rivieren. Deze rivieren met de daaraan gelegen cultuurhistorische steden, karakteristieke rivierlandschappen en de goederentransportassen zijn een 'natuurlijk kapitaal' van het gebied. Door klimaatverandering treden hogere afvoerpieken op en is er vaker sprake van laagwater. Daarbij zorgt bodemerosie voor lagere waterpeilen bij 'drempels' (het uitslijten van de rivier is maatgevend voor de diepgang). Deze ontwikkelingen leiden in het (buitendijkse) gebied van de rivieren met uiterwaarden tot een integrale opgave waarin in ieder geval waterveiligheid (voldoen aan de veiligheidsnormen), zoetwater, scheepvaart/goederenvervoer (garanderen bevaarbaarheid), natuur (doelstellingen Kaderrichtlijn Water en Natura2000) en recreatie en toerisme met elkaar verbonden zijn. Aanvullend hebben de riviergebieden hieraan gekoppeld hun eigen bredere gebiedsopgaven voortkomend uit de karakteristiek van het gebied. In het lange termijnbeeld voor het rivierengebied zijn de groen-blaauw-rode knopen waar de stad verweven wordt met natuur en water beeldbepalend: Arnhem/Nijmegen/Gelderse Poort, Zwolle/IJsseldelta, Zutphen/Deventer.

IJsselvallei en IJssel-Vechtdelta

Aanvullend op de hiervoor beschreven opgave gerelateerd aan het riviersysteem:

Het IJssellandschap is relatief kleinschalig met een smalle, flink meanderende rivier in een dal tussen Veluwe en dekzanden, rijk aan rivierlandgoederen en Hanzesteden met markante historische rivierfronten. Uitmondend in de IJssel-Vecht delta. In de IJsselvallei is de gezamenlijke Rijk-regio opgave de combinatie van een duurzame groei en ontwikkeling van de Hanzesteden met waterveiligheid, klimaatadaptatie, energieneutraliteit en het versterken/benutten van de cultuurhistorische identiteit. Buiten de steden gaat het om het behouden en versterken van de gebiedskwaliteiten van landschap, cultuurhistorie en rust, gecombineerd met waterveiligheid, klimaatadaptatie en recreatie en toerisme. De IJssel-Vechtdelta is een kwetsbaar gebied door de ligging tussen rivieren en IJsselmeer en tussen hoog en laag Nederland. Tegelijkertijd is er sprake van een economische en stedelijke groeiregio en kansen voor natuurontwikkeling (ecologische hotspot in de Natuurverkenning Grote Rivieren). Er ligt een gezamenlijke integrale gebiedsopgave om met nieuwe innovatie en integrale oplossingen een waterveilige en klimaatbestendige groeiregio te realiseren, bijvoorbeeld met unieke en innovatieve woonlandschappen. Bij de Kop van de IJssel vormt De Gelderse Poort (ecologische hotspot in de Natuurverkenning Grote Wateren) een gebied met bijzondere kwaliteiten van natuur, landschap en erfgoed en meer potenties voor natuurontwikkeling en recreatie en toerisme. Het biedt letterlijk lucht voor het economische groeigebied van Arnhem-Nijmegen.

IJsselvecht-Delta

- Benadruk de urgentie: dit gebied is een 'afvoerputje'
- Klimaat & economische kant (vrijtijdseconomie, scheepvaart, visserij) als focus (spanning)
 - Klimaatadaptatieve opgaven (wateroverlast, waterveiligheid, hitte, droogte, warmte) stellen voorwaarden aan ruimtelijke economische ontwikkelingen
 - Veenweide bodemdaling
- Duurzaamheid & energietransitie – opgaven:
 - Circulaire en adaptieve landbouw
 - Verduurzaming woningvoorraad
 - Ruimtelijke inpassing in landschap met cultuurhistorische waarde
 - Gebruik maken van nieuwe technieken: aquathermie
 - Energieneutraal landschap
- Waterverdelingsvraagstuk i.r.t. verzilting, droogte en afvoercapaciteit -> buffers nodig
- Nationaal landschap IJsseldelta: spanning tussen status vanuit natuurwet- en regelgeving en ruimtelijke economische ontwikkeling
- 2100: +2m zeespiegelstijging als vertrekpunt voor opgaven?
 - Bijvoorbeeld meerlaagsveiligheid: bouwen op terpen.
 - Tot 2030 no-regret maatregelen: adaptieve landschappen, klimaatadaptatieve landbouw (spanning waterbeheer, verzilting en overbemesting/mestoverschotten)
- Procesopdracht om dit gebied te bepalen over welke opgaven de overheid de regio moet pakken (en welke bottom-up zaken er ook gewoon zijn).

IJsselvallei

- De klimaatopgave hoogwater: 2 meter verhoging van het zeeniveau. Nieuwe normering – 2050 en – 2075. Opgave laag water. Functie volgt water. Klimaatadaptatie en meerlaagsveiligheid in het IJsseldal. Waterafvoer functie naar functie water vasthouden.
- Scheepvaart: vaarwegverbetering, bevaarbaarheid, bruggen Zutphen verdienen aandacht ivm scheepvaartproblematiek. Vestigingsklimaat van het IJsseldal, wonen en werken. Voorkom "lock in" bij steden. Functie van de IJssel bij hitte, koeling.
- Havenbedrijf, ontwikkeling binnenhavens. Toekomst havens langs en van de IJsselsteden. Vergroening scheepvaart.
- Kanalen en Vecht verbinden

- Het onderliggend watersysteem is bepalend voor de daarop liggende infrastructuur en gebruik. Bij het robuuste watersysteem horen ook de Oude IJssel, de Berkel, de schipbeek, Apeldoornskanaal enz, en ook de binnendijkse afwatering van Deventer naar Zwolle. Dit vraagt om een watersysteembenadering,
- IJssel als drager voor Infra(fietspaden)structuur en passend maken. Welke rol heeft IJssel in de klimaatopgave.
- Energietransitie opgave voor het IJsseldal. Energieopwekking uit water (waterkracht, thermische energie)
- Spanning natuur en landbouw oplossen. Natuurinclusieve landbouw
- Beschikbaarheid zoetwater voor de diverse functies.
- Opgave bodemerosie vaarweg sedimentbeheer, bodemdaling
- Ecologische waterkwaliteit na 2017.
- Waterverdeling (toekomst) hoogwater en bij laag water
- Beeldmerk IJssel i.r.t. cultuur recreatie en toerisme.
- Knelpunten bovenloop oplossen. Overloop IJsseldal verstedelijking Nederland en Arnhem Nijmegen.
- Overleg met stakeholders noodzakelijk en organiseer dat met de gemeenten
- Een aantal opgaven zijn nog niet voldoende SMART gemaakt. Voorbeelden zijn de opgave voor de IJsselvallei vanuit de energietransitie en voor de economische ontwikkeling.

Rijn, Waal en Linge

Aanvullend op de hiervoor beschreven opgave gerelateerd aan het riviersysteem:

Het rivierengebied van de Rijn en Waal is landschappelijk gezien grootschalig en blijkt in staat grote transitie op te nemen. Het landschap van Rijn en Linge is kleinschalig. Met de Waal (groeïend vervoer over water), A15 en Betuwelijn is er sprake van een regionale, nationale en internationale transport- en economische corridor en een cluster van logistieke dienstverleners. Rijk en regio hebben de ambitie om de goederencorridor te ontwikkelen tot Topcorridor in 2030: een vlot, betrouwbaar, robuust, veilig en duurzaam transportsysteem faciliteren dat niet alleen bijdraagt aan een duurzame economische groei en waarbij de gebruikers tevreden zijn, maar een groei die ook samen gaat met een optimale leefkwaliteit en woonomgeving langs de corridors (Programma Goederenvervoercorridors) en verduurzaming van het goederenvervoer.

Een specifiek vraagstuk dat hier mee samenhangt is het behoud en versterken van de kenmerken van het internationaal bijzondere rivierenlandschap van uiterwaarden, dijken, besloten oeverwallen en open kommen (lint-delta), mede uit het oogpunt leefbaarheid/identiteit en van de versterking van de toeristisch-en recreatieve potenties (bijvoorbeeld vanuit inrichtingsprincipes). Onderdeel daarvan is bijvoorbeeld de landschappelijke inpassing van steeds grotere distributiecentra en een optimale ontsluiting van greenport Gelderland op knooppunt Tiel.

Richting de toekomst is Vanuit behoud/versterking van de kwaliteiten van het rivierenlandschap is het (nu al) de vraag welke logistiek past in dit gebied (in Gelderland) en hoe/waar ruimte geboden kan worden voor de energietransitie en energielandschappen, mogelijk gekoppeld aan infrastructuur.

Bij de Kop van de IJssel vormt De Gelderse Poort (ecologische hotspot in de Natuurverkenning Grote Wateren) een gebied met bijzondere kwaliteiten van natuur, landschap en erfgoed en meer potenties voor natuurontwikkeling en recreatie en toerisme. Het gebied biedt – als parklandschap- letterlijk lucht voor het economische groeigebied van Arnhem-Nijmegen.

Daar waar Waal en Maas bij Fort St. Andries samenkomen (een ecologische hotspot in de Verkenning Grote Wateren) kunnen ecologische en recreatieve potenties worden ontwikkeld.

Invloed zeespiegelstijging op veiligheidsopgave en extra druk op wonen in Oost Nederland?

Kortom: zoeken naar balans van economische dynamiek enerzijds en kwaliteiten van natuur, landschap, toerisme en recreatie en leefomgeving anderzijds.

3. Aanpak van de opgave: wat loopt er al?

Programma's, projecten, lopende onderzoek, etc. gericht op de aanpak van de opgave.

Generiek

- **Deltaprogramma Rivieren Rijn:** in het deltaprogramma Rijn werken veel partijen samen aan waterveiligheid, met oog voor meekoppelkansen van opgaven op andere beleidsterreinen. In 2014 is een waterveiligheidsstrategie vastgesteld met als kern een krachtig samenspel tussen dijkversterking en rivierverruiming. Sindsdien is deze strategie verder uitgewerkt in:
 - Regionaal Voorstel Rijn: verkenningen en planuitwerkingen rivierverruimende maatregelen tot 2028. Rivierklimaatpark IJsselpoort langs de IJssel en Varik-Heesselt langs de Waal.
 - Lange Termijn Ambitie Rivieren: uitwerking en actualisatie voorkeursstrategie voor de periode 2020-2050 (wat en wanneer, met doorkijk voor periode daarna)
 - Uitwerking 4 alternatieve maatregelpakketten in synthesesdocument Rijn, als basis voor te formuleren Bestuurlijke Voorkeur in najaar 2018. Eerste voorstel voor de 2e tranche maatregelen voor de periode 2025-2032. Dit wordt verder opgepakt in het kader van het Integraal Riviermanagement.
 - **Programma Integraal Riviermanagement:** recent door het Rijk gestart programma om opgaven van Rijk en regio voor het (buitendijkse) riviereengebied in samenhang te bezien. Dit kan leiden tot een gezamenlijk uitvoeringsprogramma voor de komende decennia. Het gaat om opgaven langs de rivieren: bevaarbaarheid, natuur (Natura2000 en KRW), waterveiligheid, energie en mogelijke andere opgaven.
 - Hoogwaterbeschermingsprogramma
 - Rijkswaterstaat ontwikkelt een strategische agenda Rivieren (input voor IRM)
- In het kader van het **Deltaprogramma Klimaatadaptatie** zijn (werk)regio's aan de slag met een **klimaatproces** gericht op het uitvoeren van stresstesten en het opstellen van een regionale strategie en uitvoeringsprogramma.
- In de nationale **Hoogwaterbeschermingsprogramma's** voeren de waterschappen en Rijkswaterstaat maatregelen uit om de primaire waterkeringen aan de wettelijke veiligheidsnorm te laten voldoen, nu en in de toekomst
- **Kaderrichtlijn Water:** de uitvoering van maatregelen in het watersysteem door Rijkswaterstaat, provincie en waterschappen om de ecologische waterkwaliteit te verbeteren.
- In de beheerplannen van de **Natura 2000** gebieden staan afspraken over de maatregelen die partijen in het gebied treffen om de doelen voor de habitattypen en (vogel-)soorten waarvoor het gebied is aangewezen te halen.
- Natuurambitie grote rivieren
- Programmatische aanpak Ecologie Grote wateren (Verkenning grote wateren)
- Regionale energiestrategieën
- Beheersplan Rijkswaterstaat
- Visie erfgoed en ruimte en Erfgoed telt (RCE)

IJsselvallei en IJssel-Vechtdelta

- De regio IJssel-Vechtdelta is sinds 2015 landelijk proeftuin voor waterveiligheid en klimaatbestendigheid van het Deltaprogramma. Er is een strategie opgesteld (Leven met water). Op basis hiervan werken regionale overheden, bewoners, ondernemers en maatschappelijke organisaties in het **programma IJssel-Vechtdelta** samen aan projecten (Stadshagen, Frankhuis, projecten binnenstad Zwolle, bedrijventerrein Voorst A, Kampereilanden, ~~Hasselt waterfront, Bedrijventerrein Zwartewater~~ **inventarisatie kansen om de klimaatbestendigheid van Genemuiden te vergroten, aanhakend bij gebiedsontwikkeling**).
- **Quick scan 'Bovenloop IJssel'** : studie in opdracht van Rijkswaterstaat Oost Nederland en provincie naar de mogelijkheden om opgaven op het gebied van waterveiligheid, scheepvaart (incl. doorstroming) bij bruggen), waterkwaliteit en regionale ruimtelijke ontwikkelingen in samenhang op te pakken.

- Het **Regionaal Adaptatieplan Overijssel** bevat een klimaatadaptatieagenda met acties gericht op het stimuleren van bewustzijn en samenwerking en de ontwikkeling van kennis, kunde en kaders in de regio.
- **Citydeal klimaatadaptieve stad:** gemeente Zwolle, provincie Overijssel zijn samen met zeven andere overheidspartij en zeven (semi) private samenwerkingspartners partij in deze citydeal gericht op het creëren van een leeromgeving en kraamkamer voor innovaties voor het realiseren van klimaatbestendige steden. De citydeal is onderdeel van de Agenda Stad.
- **Climate campus:** een netwerk van partners uit de regio (kennisinstellingen, ondernemers en overheid) die met een netwerk van partners uit de regio (kennisinstellingen, ondernemers en overheid) met elkaar samenwerken aan de maatschappelijke uitdagingen rondom klimaatadaptatie.
- **Agenda Cleantech Regio 2019-2023.** In deze agenda van gemeenten, ondernemers, onderzoek en onderwijs in de regio, staan alle ambities geformuleerd. In de uitvoerings- en investeringsagenda die eind 2018 op deze Agenda Cleantech Regio volgt, staat welke partners, welke thema's uitvoeren en welke concrete projecten en programma's bijdragen aan de resultaten. Thema's binnen de Agenda zijn: energietransitie, circulaire economie, vestigingsklimaat, leefomgeving, innovatiekracht, human capital en schone mobiliteit
- **Arnhem klimaatbestendig:** initiatief om Arnhem klimaatneutraal én klimaatbestendig te maken is door particulieren opgestart (na wateroverlast hoosbui in 2014 (en wordt ondersteund door de overheden).
 - MIRT Verkenning IJsselpoort
 - MIRT Onderzoek Havikerwaard
 - MIRT onderzoek IJsselkop
 - Project Havens van Zutphen
 - Beleef de IJssel (R&T, erfgoed, landschap, kunst) / IJsellinie / IJsselbiënnale (kunstroute)
 - Hanzesteden verbond
 - Riviergedrag: het verhaal van de rivier
 - NEO (?)
 - Analyse veenweide bodemdaling
 - Gebiedsagenda IJsselmeergebied

Rijn, Waal en Linge

- **(MIRT) Programma goederenvervoer corridor (Oost):** Samenwerking van Ministerie van Infrastructuur en Water, provincies, Havenbedrijf Rotterdam en de Topsector Water gericht op een vlot, betrouwbaar, robuust, veilige en duurzaam transportsysteem dat bijdraagt aan duurzame economische groei en een optimale leefkwaliteit en woongeving, o.a. voor de corridor Oost (Rotterdam – Arnhem/Nijmegen- Duitsland)
- **Logistics Valley** is een triple helix samenwerkingsverband, opgezet om de economische ontwikkeling langs de Gelderse corridor te stimuleren door versterking van logistieke activiteiten. Door intensiever samen te werken, actief kennis te delen (tussen de regionale hotspots Rivierenland, Nijmegen en Achterhoek/Liemers) en gezamenlijke presentatie in het buitenland.
- Ontwikkeling van **Railterminal Gelderland** voor het overzetten van containers van vrachtwagens op goederentreinen (Betuweroute) en als vestigingslocatie voor logistieke bedrijven.
- **Gebiedsproces Knoop 38** om de ontwikkeling van Railterminal Gelderland te combineren met andere ontwikkelingen (zoals bedrijventerrein Park15, windmolens en de verbreding van de A15) in een samenhangende gebiedsvisie.
- **Arnhem klimaatbestendig:** initiatief om Arnhem klimaatneutraal én klimaatbestendig te maken is door particulieren opgestart (na wateroverlast hoosbui in 2014) (en wordt ondersteund door de overheden).
- Fort St. Andries: verkenning natuurontwikkeling, R&T.
- **Verkenning Grebbedijk:** Verkenning van opgaven en ambities in het gebied die mogelijk gekoppeld kunnen worden aan dijkversterking.

- Gebiedsontwikkeling Wageningen
- MIRT onderzoek IJsselkop
- Dijkenvisie Waterschap Rivierenland
- Gasvrije Waaldijk
- Préverkenning Kop van de Betuwe
- Duurzame bodemligging rivieren.
- Ruimte voor levende rivieren (WNF).

4. Extra of nieuwe inzet

IJsselvecht-Delta

- Reactiveren en verbreding programma IJsselvechtdelta:
 - Van waterveiligheid en wateroverlast naar droger & warmer
 - Gezamenlijke gebiedsgerichte aanpak
 - Subregionale /bovenregionale en internationale aanpak want klimaatadaptatie & mitigatie – impact op landschap vragen oplossingen in het grotere systeem (Vecht (uit DL), Sallandse wetering en IJsselmeer)
 - Nieuwe partijen van zowel kleinere verbanden als grote stakeholders in het gebied (IJsselvechtdelta gemeenten, provincie, waterschappen, gebiedscoöperatie IJsseldelta, RWS, private partijen, terrein beherende organisaties.)
- Regelruimte om te experimenteren bv economie & ecologie
- (investeringen) op samengestelde opgaven, met name voor kleinere gemeenten
- Expertise bieden, bijvoorbeeld een duurzaamheidsregisseur
- Lobby organiseren
- Marketing Hanzesteden

IJsselvallei

- Afstemming en regie nodig.
- Gebruik integraliteit om de fricties tussen wetgeving op te lossen, creëer passende regelgeving.
- Verbetering kan gezocht worden in een gezamenlijke visie / programma voor de haven aanpak langs de IJssel infrastructuur en havens in 2050). Dit begint bij de formulering van een ‘overall’ opgave voor de havens (er is al wel afstemming over de opgave per haven, maar het mag explicieter, bv waar wel of niet containeroverslag). Dat vraagt om betrokkenheid van de overslagbedrijven.
- Bij Programma Integraal Riviermanagement: ook bevaarbaarheid en economische functies meenemen (havencomplex Deventer)
- Watersysteembenadering Vecht & IJssel: systeemmaatregelen bovenstrooms én oplossingen voor ijsmeerpeil stijging & storm
- De IJssel geldt als een bindend rivierlandschap voor Stad en Land gebruik. Daar hoort ‘eigenaarschap’ bij, uitgewerkt met een onderliggend governance. De Stuugroep IJssel (Deltaprogramma) zou eigenaar kunnen zijn.
- Start een aantal pilots of studies op die de toegevoegde waarde van de omgevingsagenda illustreren

Rijn, Waal en Linge

Ter informatie: Voorlopige scope IRM is bovenriviergebied, opgaven gerelateerd aan het riviersysteem, Rijksopgaven (waterveiligheid, waterkwaliteit/KRW, bevaarbaarheid, natuur, zoetwater) in verbinding met regio opgave (zoals recreatie, stedelijk uitloopgebied, etc.)

- Verbinden van de verschillende transitities/ ontwikkelingen binnen dit gebied (goederencorridor, energietransitie, etc.):
 - Sturen op ‘no regret’ / robuust ontwikkelen (toets op verdere toekomst), dit vraagt wel een lange termijn ambitie/perspectief
 - Concretiseren “kwaliteiten/karakteristieken van het rivierlandschap” als basis voor inrichtingsprincipes
 - Kennisdeling, goede voorbeelden

- Benutten materiaal uit Ontwerplaboratorium Rijntakken
 - Bestuurlijk platform
- Stimuleren samenhang voor HWBP, IRM en gebiedsontwikkeling (gezamenlijke uitvoeringsagenda). HWBP als motor/kracht voor integrale gebiedsopgave benutten.

5. Tips in het kader van het leerspoor

- De agenda mag een visie hebben op 'wat we waar willen doen en waarvoor' integraal over de thema's zoals natuur, scheepvaart ...
- Richt de agenda op de (boven)regionale opgaven
- Geef ook stakeholders de mogelijkheid om te participeren in het traject: spiegel de opgaven bij de triplehelix.
- Omgevingsagenda = krachten samenbundelen.

Bronnen

Vizier op de Rivier, Werkboek Ontwerplaboratorium Rijntakken 2017

Resultaten verdiepingssessie Ontwerplaboratorium Rijntakken 2018

Verkenning Ruimtelijke kwaliteit Rijntakken, Deltaprogramma Rijn

Leven met water, Strategie waterveiligheid en klimaatbestendigheid in de IJssel-VechtDelta

<https://www.overijssel.nl/thema%27s/water/waterprojecten/ijsselvechtdelta/>

Natuurverkenning Grote Rivieren

Factsheet Gebiedsopgave Gelderse Corridor

www.topcorridors.com

Gebiedsdialoog 11 juni 2018

Verstedelijking en economie Regio Cleantech

1. Inleiding

In het kader van de pilot Omgevingsagenda Oost worden in september gesprekstafels georganiseerd met als doel meer scherpte aan te brengen in de gezamenlijke opgaven van Rijk en regio in landsdeel Oost en te verkennen welke extra of nieuwe inzet van partijen nodig is in de aanpak van deze opgaven (boven op lopende initiatieven). Een van de gesprekstafels is 'Verstedelijking en kenniseconomie Regio Cleantech'. Als input voor het gesprek geeft deze gespreksnotitie een eerste beschrijving van de gezamenlijke opgaven en lopende initiatieven op dit thema. Teksten zullen ook worden benut voor het schrijven van de Omgevingsagenda Oost Nederland.

2. Voorstel gezamenlijke opgaven Rijk-regio

De Cleantech Regio richt zich op een 'sustainable prosperity' (duurzame welvaart). De regio kenmerkt zich door haar groene karakter, strategische ligging en goede bereikbaarheid in Nederland en goede verbindingen naar Oost-Europa. Veel bedrijven en actieve burgers richten zich op *cleantech*. Er zijn sterke, exporterende, innovatieve spelers op het gebied van papier, chemie, reststoffenverwerking en in de food- en maakindustrie.

De regio heeft zich tot doel gesteld in 2030 energieneutraal en afvalvrij te zijn. Zij zet duurzame technologie in voor het realiseren van een circularie economie en de energietransitie. De regio speelt daarmee in op wereldwijde uitdagingen op het gebied van klimaat, energie en CO₂-reductie. Dat is een groeimarkt en een toekomstige banenmotor en sluit aan bij de groene omgeving en het aantrekkelijke woonklimaat van de regio. [De regio loopt voorop in 'energie-neutraal en afvalvrij' en vormt daarmee een voorbeeld voor de rest van Nederland. De andere opgaven zijn hier randvoorwaardelijk aan.](#)

De gezamenlijke Rijk-regio opgaven voor de optimale doorontwikkeling van de regio Cleantech zijn:

- Binnen de Cleantech Regio wordt volop ingezet op de energietransitie en de regio kiest daarbij een bottom based aanpak, geworteld in de samenleving bij inwoners en bedrijfsleven. [De samenwerking tussen overheid en bedrijfsleven op het vlak van energietransitie is door deze gedeelde inzet dan ook groot. Het risico dat de RES op een te hoog abstractieniveau blijft hangen waardoor uitvoering vertraagt en de interesse van het bedrijfsleven verminderd is aanwezig. Om de ambities te realiseren is daarom aanvullend een top led aanpak nodig; grootschaliger initiatieven die fikse bijdragen leveren aan de energietransitie.](#) Zo staat de regio voor de uitdaging hoe nieuwe energiedragers een plek te geven in de leefomgeving, met respect voor het groene, waardevolle landschap. De EO-Wijersprijsvraag 2014/2015 die plaatsvond in de Cleantech Regio, biedt hiervoor nieuwe perspectieven en bouwstenen. [Zo willen we de mogelijke bijdrage van aquathermie en geothermie aan de energietransitie verkennen en waar mogelijk verbinden met water- en klimaatopgaven \(waterberging, bevaarbaarheid IJssel', waterkwaliteit\).](#) De energie-intensieve papierindustrie is onderdeel van de opgave en van de oplossing. Een en ander vraagt om actieve participatie van overheden (EZK, BZK, provincies en gemeenten) die daarbij flexibel over provinciegrenzen heen opereren. Daarnaast kunnen individuele bedrijven en inwoners belangrijke bijdragen leveren. [Wat de concurrentiepositie van het bedrijfsleven \(MKB\) zal versterken.](#) En in de gebouwde omgeving experimenteert de regio met een aanpak waarbij de bestaande voorraad sneller aardgasloos wordt. [De CleanTech-regio kan hierin een voorloper worden en een proeftuin voor Nederland worden. Hiervoor is een nieuwe set 'Energiereregels 2.0' \(het wegnemen van belemmeringen zodat interessante arrangementen mogelijk worden\) nodig.](#)
- De Cleantech regio als de meest circulaire regio van Europa; dat is de ambitie. De regio heeft daarvoor al veel in huis: belangrijke spelers en kennis op het gebied van afvalscheiding [\(De CleanTech-regio onderscheidt zich doordat het reststromen weer introduceert als hoogwaardige grondstoffen in het productproces\)](#) en het verwaarden van reststoffen. De uitdagingen zitten met name in het voor elkaar krijgen van een systeemtransitie waarbij op alle schaalniveaus samengewerkt moet worden om grondstoffen en energieverbruik terug te dringen, hergebruik te stimuleren en uitstoot te verminderen. [Dat vraagt om een verkenning van grondstoffenstromen, logistieke stromen en logistieke hotspots \(een grensoverschrijdende kaart op systeemniveau\).](#)

- De Cleantech Regio kent een positief arbeidsmigratiesaldo, er komen meer mensen naar de regio toe om er te werken, dan er dagelijks vertrekken. Dit geeft het belang aan van goede verbindingen naar en binnen de regio (behouden en verbeteren, met name OV). Hierop wordt dan ook volop ingezet met het programma ‘Schone en slimme mobiliteit’ waarbij het niet alleen gaat om het bereikbaarheidsaspect, maar ook om het terugdringen van het energieverbruik en de uitstoot, om daarmee de leefbaarheid te vergroten (door o.a. in te zetten op (electrische) fiets, e-mobility, ITS, nieuwe concepten voor binnensteden). De regio heeft nu al een voorbeeldfunctie en tal van voorbeeldprojecten op het gebied van slimme en schone mobiliteit, maar ondanks dat is er behoefte aan een samenhangende visie van bedrijfsleven en overheid samen. Hoe kunnen, met name in de ‘daily urban system’ van de regio zelf, schone vervoermiddelen optimaal worden gestimuleerd.
- Desondanks is de aansluiting van onderwijs en de arbeidsmarkt (human capital) op dit moment onvoldoende. Met name in de zorg, techniek, horeca, logistiek en ICT is er een tekort aan goed gekwalificeerd personeel. De regio heeft relatief veel werkenden op mbo-niveau en een ondervertegenwoordiging aan hbo- en wo-opgeleiden. De regio ziet het kunnen voorzien in goed opgeleid personeel als randvoorwaardelijk om de ambities op het gebied van energietransitie en circulaire economie te kunnen behalen. Hierbij is het belangrijk om in te zetten op de werving en het behouden van talentvolle starters binnen de regio, ook uit het buitenland. De woningmarkt (voldoende en tijdelijke huisvesting) moet hierop inspelen. Er zal strategisch onderzoek moeten worden of de regio voldoende woon- en leefmilieus aanbiedt die aansluiten bij de behoeften van deze groep hoger opgeleiden, wat noodzakelijk is om hen voor langere tijd te binden aan de regio.

3. Aanpak van de opgave: wat loopt er al?

Benoemen van programma’s, projecten, lopende onderzoeken, etc. gericht op de aanpak van de opgave.

- **Verbreiding A1 – MIRT project**
- **Programma Slimme en schone Mobiliteit**
- **Rapport ‘Bruisende binnensteden, vitale kernen’ - Ruimtevolk**
- **Eo-weijersprijsvraag**
- **Onderzoek ‘Draagvlak onder burger voor Cleantech Regio Stedendriehoek’ - Motivation**
- **Arbeidsmarktonderzoek ‘De arbeidsmarkt van de CTNV-regio’**
- **Agenda Cleantech Regio 2019-2023.** In deze agenda van gemeenten, ondernemers, onderzoek en onderwijs in de regio, staan alle ambities geformuleerd. In de uitvoerings- en investeringsagenda die eind 2018 op deze Agenda Cleantech Regio volgt, staat welke partners, welke thema’s uitvoeren en welke concrete projecten en programma’s bijdragen aan de resultaten. Thema’s binnen de Agenda zijn: energietransitie, circulaire economie, vestigingsklimaat, leefomgeving, innovatiekracht, human capital en schone mobiliteit
- **Cleantech Regio Deal** (recent ingediend bij Rijk). De Agenda Cleantech Regio is het inhoudelijke vertrekpunt voor deze Regio Deal. De Cleantech Regio is tevens penvoerder van de Regio Deal Circulaire Economie. In de Cleantech Regio Deal zijn drie onderdelen uit de Agenda opgenomen die een significante bijdrage leveren aan de doelen van het kabinetsbeleid en waar de hulp van het Rijk voor nodig is om tot realisatie te komen. Daarbij worden 6 programmalijnen met daaronder een aantal projecten onderscheiden:

1. Energietransitie

“Met 25% reductie in CO2-uitstoot is de Cleantech Regio in 2023 de meest duurzame regio in Nederland (eq. 9 petajoule/jr)”

Inzet op ontwikkelen en implementeren van nieuwe toepassingen:

- Aquathermie
- Energievoorziening papierindustrie: geothermie en gebruik warmte voor woningen
- A1 Energy backbone
- Transform
- MKB-energie-abonnement

2. Circulaire Economie

“In 2023 is de Cleantech Regio de meest circulaire regio van Europa”

Inzet op projecten:

- Versnellingshuis
- Circulaire Waterketen & waterfabriek
- Cirkelwaarde
- De Mars

3. Innovatiekracht

“In 2023 ondersteunt de Cleantech Regio 100 startups en/of nieuwe business cases per jaar”

Inzet op initiatieven uit het bedrijfsleven die vragen om support:

- S/Park
- CIDD
- Agro-Inno-Center

4. Human Capital

“In 2023 heeft iedere werkgever in de Cleantech Regio de medewerkers die nodig zijn”

Inzet op projecten:

- Instroom techniek/IT
- High potential capacity building
- Fieldlab Circular Design & Technology

5. Slimme & Schone Mobiliteit

“Het vervoer in de Cleantech Regio in 2023 is snel, slim en schoon”

Inzet op projecten:

- Clean ports en vervoer over water
- DEAC
- Deelvervoer en fiets
- Intelligente Transportsystemen (ITS), delen van data waardoor efficiënter (en dus minder verbruik) (goederen)vervoer
- Snelle treinverbindingen (bijv. met Berlijn als alternatief voor vliegen)
- Verbeteren doorstroom A1 door aanpakken ontbrekende stuk (stukje nog te doen tussen Barneveld en Apeldoorn)

6. Leefomgeving

“In 2023 dragen de duurzame energieopwekkers in de Cleantech Regio bij aan de kwaliteit van ons landschap”

Inzet op projecten:

- Duurzame transformatie bedrijventerreinen
- Stadscampus
- A1-Cleantech Parkway
- Toekomstbestendige binnensteden en levendige dorpen (transformatie van de functies in binnensteden, vervoersconcepten en de relatie met omliggende kernen (voorzieningenniveau))

4. Voorbeelden voor afspraken in de Omgevingsagenda? Wie hebben we daarbij nodig?

- De opgaven die er voor ons liggen op bovengenoemde punten moeten (en dit is ook de wens vanuit het Rijk) zo snel mogelijk geconcretiseerd worden. Welke zaken zijn het meest urgent? Daar moet met name de regio over nadenken (waar mogelijk) en dit in notities verwerken. Een voorbeeld hiervan is het verder in details uitwerken van projecten zoals Transform.
- In de omgevingsagenda zou een afspraak gemaakt kunnen worden tussen gemeenten, provincies, waterschappen, bedrijfsleven en ministeries (EZK, I&W, en BZK) om gezamenlijk in te zetten op een

programma om hoogwaardig hergebruik van afvalstoffen te stimuleren. De regio zelf heeft al een sterke voorloper-positie in deze industrie, vervult voor veel afvalstromen al een 'draaischijf'-functie en heeft veel kennis in huis. De aanvang van zulk een programma is bijvoorbeeld het preciezer in beeld brengen van de stoffenstromen en logistiek om zo te bezien waar de grootste kansen liggen en welke ontwikkelingen vervolgens het beste gestimuleerd zouden kunnen worden. In zulk een programma worden natuurlijk bestaande initiatieven, afspraken en projecten betrokken en desgewenst geïntegreerd.

- In de omgevingsagenda zou een afspraak gemaakt kunnen worden tussen gemeenten, waterschappen, provincies, bedrijven (papier, nuts), financiële instellingen, en ministeries (Financien, EZK, BZK, I&W) om een programma op te zetten met doel om zowel de energie intensieve (papier) industrie en woonwijken (aardgas vrij) van hernieuwbare energie te voorzien, op een grootschalige wijze. Een eerste stap van zulk een programma zou bijvoorbeeld onderzoek naar haalbaarheid, businesscases, risico's, planvorming en financiële constructen kunnen zijn, gericht op het gebruik van geo- of aqua thermie en brede wijkaanpak (transformatie). In zulk een programma worden natuurlijk bestaande initiatieven, afspraken en projecten (zoals: Transform, energiebackbone A1 (belemmerende wet- en regelgeving) en andere relevante opgaven (klimaatadaptatie, wijkvernieuwing, bereikbaarheid etc) betrokken (en desgewenst geïntegreerd).
- In de omgevingsagenda zou een afspraak gemaakt kunnen worden om een programma op te zetten gericht op de fysieke infrastructuur van het daily urban system van de regio. Doel van zulk een programma is het stimuleren van slimme en schone mobiliteit waarbij het uit de (fossiel aangedreven) auto 'lokken' van forenzen de focus is bijvoorbeeld middels (snel)fietspaden.
- Talentimport: talent is belangrijk voor concurrentiepositie van de regio. Hoe kunnen we op kort termijn talent binnenhalen (uit het buitenland?) en op lange termijn het aanbod van opleidingen en de animo verbeteren?

Bronnen

Agenda Cleantech regio 2019-2023
Cleantech Regio Deal

ⁱ Cleantech staat voor meer met minder. Meer productiviteit, meer banen en meer efficiency. Met minder energieverbruik, minder verspilling van grondstoffen en minder impact op het milieu en de leefomgeving.

Verstedelijking en kenniseconomie Regio Zwolle

1. Inleiding

In het kader van de pilot Omgevingsagenda Oost worden in september gesprekstafels georganiseerd met als doel meer scherpte aan te brengen in de gezamenlijke opgaven van Rijk en regio in landsdeel Oost en te verkennen welke extra of nieuwe inzet van partijen nodig is in de aanpak van deze opgaven (boven op lopende initiatieven). Een van de gesprekstafels is 'Verstedelijking en kenniseconomie Regio Zwolle'. Als input voor het gesprek geeft deze gespreksnotitie een eerste beschrijving van de gezamenlijke opgaven en lopende initiatieven op dit thema. Teksten zullen ook worden benut voor het schrijven van de Omgevingsagenda Oost Nederland.

2. Gezamenlijke opgaven Rijk-regio

De regio Zwolle is een krachtige economische en stedelijke groeiregio van Nederland. Zij staat al jaren in de top-10 van best presterende economische regio's in Nederland. Economische sterke sectoren zijn kunststoffen, health, e-commerce en agro&food. De regio onderscheidt zich met een goed vestigingsklimaat door haar gunstige ligging en prettige woon- en leefklimaat **en goede bereikbaarheid**. Het aanbod aan cultuur en vrijetijdseconomie maken daar ook onderdeel van uit. In het ontwikkelende net van dynamische urbane systemen behoort zij inmiddels steeds meer tot de dynamiek van de Randstad. Zowel over het water als over de weg en het spoor fungeert de regio als verbindende schakel tussen West-, Oost- en Noord-Nederland. Door de multimodale bereikbaarheid en ligging aan Europese transportcorridors (Baltisch-corridor, as Amsterdam-Berlijn) heeft de regio een uitstekende logistieke positie. De voortdurende groei van de regio draagt bij aan een evenwichtige stedelijke en economische ontwikkeling van Nederland.

Het daily urban system (DUS) van de regio Zwolle strekt zich uit tot aan Lelystad en Hoogeveen, mede door de fijnmazige OV-structuur. Dit draagt bij aan een evenwichtige woonregio, waarbinnen groei en krimp wordt opgevangen (mensen kunnen in de regio blijven wonen, omdat je in Zwolle kunt werken). Vanuit de eigen dynamiek is sprake van een forse stedelijke en economische groei. Daarnaast kan de regio in de toekomst een grotere bijdrage leveren aan nationale opgaven als gevolg van overdruk in de Randstad, met ruimte voor wonen, werken, voorzieningen en toerisme.

De gezamenlijke Rijk-regio opgaven voor een kwalitatieve groei van de regio Zwolle tot een economisch krachtige, aantrekkelijke en toekomstbestendige regio zijn:

- **De integrale verstedelijkings- en transformatieopgave van de stad Zwolle:** Zwolle heeft autonoom een flinke woningbouwopgave en vangt overloop vanuit de Randstad op. Dit zorgt voor verstedelijkingsopgaven met betrekking tot leefkwaliteit en regionale bereikbaarheid. Hierbij ligt ook de opgave om de groei op een klimaatadaptieve wijze te accommoderen (kwetsbare ligging in delta van het IJsselmeer) en in te spelen op de energietransitie (van het gas af). In het bijzonder in het gebied rond OV-Knooppunt Zwolle komen vele opgaven samen: economie en arbeidsmarkt, mobiliteit, klimaatadaptatie en energietransitie. **Tegelijkertijd is van belang om het OV-knooppunt te ontlasten door stromen buiten het knooppunt om te leiden, en gebruik te maken van beschikbare tegenspits-capaciteit. De stad Zwolle wil haar landelijke topositie als het gaat om fietsgebruik verder versterken. Ook andere vormen van duurzame mobiliteit (elektrische auto en op termijn de zelfrijdende auto) kunnen bijdragen aan de transformatieopgave.**
 - De grote autonome groei van de regio Zwolle (en een groeiende vraag vanuit de Randstad) moet op regionaal niveau gezien worden. Wat is – binnen netwerkstad Nederland - het woningbouwperspectief van de regio op de lange termijn in relatie tot het toekomstige mobiliteitssysteem (van knelpunt naar kans denken)? Wat kunnen omliggende kernen hierin betekenen (bijv. in het aanbod grondgebonden woningen)? En wat betekent dat voor bereikbaarheid en de groene omgeving? Door de regio meer als een systeem te zien, kun je integraal programmeren en afwegen. Daarbij is vanwege de kwetsbare ligging van de regio in de delta nadrukkelijk de koppeling met de klimaatopgave van belang (systeemsprong nodig). Hiervoor zijn integrale gebiedsoplossingen nodig.
N.B. Het Rijk zet in op het accommoderen van de woningvraag op de plek waar hij zich voordoet. Dus geen 'opvang' van vraag uit de Randstad elders vanwege een woningbouw te kort. Dit neemt niet weg dat er

sprake is van een groeiende vraag vanuit de Randstad naar woningen in Zwolle, Meppel, Kampen (Hanzelijn) (de vraag doet zich dus elders voor), die zich verder kan ontwikkelen mede onder invloed van het mobiliteitssysteem.

Extra inzet/vernieuwing: een lange termijn verkenning/scenariostudies/wenkend perspectief, gericht op de relatie tussen verstedelijking, klimaatadaptatie en bereikbaarheid, op het bovenregionale schaalniveau (Oost NL) en inzoomend op regio Zwolle. De regio Zwolle als 'demodelta' (met wettelijk experimenteerruimte) waar Rijk, provincie en regio samen leren en oefenen over deze wisselwerking; hoe je als stad klimaat adaptief kunt groeien en ook nog eens goed bereikbaar blijft.

- De economische potentie van de regio is nog onderbelicht, de focus ligt te veel op middelen zoals mobiliteit. De positie van de regio moet versterkt door te investeren in de sectoren waarin de Regio sterk is (zie Kracht van Oost).
- Er is nog weinig kennis (gedeeld) over de regio, zowel nationaal als internationaal, terwijl het na de Randstad (incl. Eindhoven) de hardst groeiende regio van het land is. Daarom moeten facts bekend zijn en de regio en de banden met de rest van het (buiten-)land gepromoot worden om zo bekendheid en erkenning te krijgen. Hiervoor moet wel een duidelijke boodschap geformuleerd worden.
- In hoeverre is de regio Zwolle uniek/onderscheidend op het gebied van de energietransitie? Moet dit in de Omgevingsagenda opgenomen, of ligt de focus op andere gebiedsgerichte integrale vraagstukken zoals verstedelijking en mobiliteit?
- Versterken van regio Zwolle is als **nationaal mobiliteitsknooppunt** van Nederland (2^e OV-knooppunt van Nederland) en een van de best bereikbare economische toplocaties. Het behoud van de goede multimodale bereikbaarheid vraagt om investeringen in verschillende modaliteiten infrastructuur, als ook om innovatie oplossingen voor slimme mobiliteit en een toekomstbestendig digitaal netwerk. Een goede bereikbaarheid is ook essentieel voor behoud van kenniswerkers.
 - De mobiliteitsvraagstukken in de regio Zwolle moeten aan elkaar geknoopt worden (in samenhang worden gezien) aangezien het mobiliteitssysteem in z'n geheel onder druk staat. Multimodaliteit moet centraal gesteld worden in relatie tot economische knooppunten in de regio, het economische DNA van de regio (maakindustrie, logistiek) en de verstedelijking. Daarbij gaat het ook om het verbinden van het regionale mobiliteitssysteem (de regio zorgt voor een fijnmazig netwerk) aan de nationale assen. Mobiliteitsopgave is integraal verbonden met voorgaande opgave.

Extra inzet / vernieuwing: Versterken van de positie van de regio als knooppunt door te investeren in infrastructuur en gericht op het vergroten van het economisch rendement van de "BV Zwolle" binnen de "Holding NL". Projecten die hierbij aangepakt kunnen worden zijn het MIRT-traject voor de A28, maar ook het verder stimuleren van het (reeds hoge) fietsgebruik, aangezien het een mooi bestaand systeem betreft. Verder moet de veranderende rol en invloed van Lelystad Airport geagendeerd.

Extra inzet / vernieuwing: de regio als proeftuin voor slimme mobiliteit

- Krapte en mismatch op de **arbeidsmarkt (human capital)** vormen remmende factoren voor economie en samenleving (kennis verdwijnt uit de stad, kwalitatieve werkloosheid). Er zal moeten worden ingezet op het bevorderen van de beschikbaarheid van arbeidskrachten, goede aansluiting van vraag en aanbod, vergroten inclusiviteit en het wendbaarder maken van individuen.
 - Kennis verdwijnt uit de stad door een gebrek aan banen op WO-niveau. Kennis en onderwijs moeten gekoesterd worden, waarbij gekeken kan worden naar uitwisseling tussen onderwijspartijen in relatie tot de arbeidsmarkt. Hierbij kan samengewerkt worden met andere regio's, omdat iedereen met hetzelfde probleem kampt.

Extra inzet/vernieuwing: Kansen voor een gezamenlijke aanpak verkennen. Er kan hierbij ook naar het duurzamer en wendbaarder inzetten van mensen gekeken worden, bijvoorbeeld door groepen met een slechte verbinding met de arbeidsmarkt om te scholen of anderszins werk te geven.

- o Naast voldoende vacatures voor MBO(+) ook HBO- en WO-vacatures is het versterken van de randvoorwaarden, zoals een aantrekkelijk vestigingsklimaat voor bedrijven, belangrijk. Daarnaast moet de regio gepromoot worden als een plek waar banen zijn, aangezien met name het MKB groot is (de meeste afgestudeerden kennen enkel de grote bedrijven die zich buiten de regio bevinden).

Extra inzet / vernieuwing: Er liggen opgaven voor de ministeries van SZW en OCW met het oog op talent in de regio. Zo zijn er o.a. maatwerktrajecten nodig, aangezien veel ROC's en hogescholen niet kunnen inspelen op de markt. Hier is juiste wetgeving voor nodig. Als voorbeeld kan Zuid-Holland aangehaald worden. Hier is veel geïnvesteerd in het aantrekken van de juiste groepen arbeidskrachten. Kan de regio Zwolle hiervan leren?

Extra inzet / vernieuwing: zie regiodeal Zwolle

Overige aanvullingen

- Verkennen effect van oplossingen energietransitie op gunstige leefomgeving in de regio.

3. Aanpak van de opgave: wat loopt er al?

Programma's, projecten, lopende onderzoek, etc. gericht op de aanpak van de opgave.

- De regio ~~werkt aan~~ **heeft** een **Nieuwe agenda regio Zwolle** 'Infrastructuur voor groei' met focus op Economie, in relatie tot menselijk kapitaal, leefomgeving, bereikbaarheid en energie. Elke opgave krijgt concreet vorm in een programma.
- **Deltaprogramma Klimaatadaptatie:** de regio heeft een regionaal Adaptatieplan opgesteld, **gemeentelijke klimaatadaptatie strategieën (ZAS en RAS)** en **aanpak in DPRA-werkregio's (NW-Overijssel + Zuidwest Drenthe en West Overijssel)**.
- **Hoogwaterbeschermingsprogramma**
- **Citydeal klimaatadaptieve stad:** gemeente Zwolle, provincie Overijssel zijn samen met zeven andere overheidspartij en zeven (semi) private samenwerkingspartners partij in deze citydeal gericht op het creëren van een leeromgeving en kraamkamer voor innovaties voor het realiseren van klimaatbestendige steden. De citydeal is onderdeel van de Agenda Stad.
- **Climate campus:** een netwerk van partners uit de regio (kennisinstellingen, ondernemers en overheid) die met elkaar samenwerken aan de maatschappelijke uitdagingen rondom klimaatadaptatie
- **Transform 1.0:** samenwerking gemeente Deventer, Apeldoorn, Zwolle en Zutphen om binnen vijf tot zeven jaar 40.000 woningen van het gas af te helpen.
- **Regiodeal:** De regio Zwolle heeft een aanpak ontwikkeld op het gebied Leven Lang ontwikkelen, MKB, Human-Capital-innovatie beleid en de Brede Welvaart
- **Human capital agenda regio Zwolle:** voor drie verbindende doelen (beschikbaarheid van gekwalificeerde mensen, inclusiviteit, wendbaarheid) wordt een programma ontwikkeld. Centraal binnen de HCA is het regionaal Ontwikkelfonds
- **MIRT-projecten:** N50 Kampen-Kampen Zuid (start planstudie begin 2019), spoorproject Zwolle-Herfte, A28 Amersfoort-Hoogeveen
- ~~Beter benutten Regio Zwolle-Kampen:~~ **Slimme en duurzame mobiliteit werkgeversaanpak regio Zwolle:** in de regio Zwolle ~~Kampen~~ werken werkgevers, lokale ondernemers, culturele- en onderwijsinstellingen en overheid samen aan een betere doorstroming van verkeer en openbaar vervoer **en CO2-reductie**. Het beter benutten van de bestaande infrastructuur is hierbij het uitgangspunt.
- **Health innovation Park:** is een innovatienetwerk op het gebied van Health toepassingen.
- Het **Polymer Science park** is een (open) innovatiecentrum voor de kunststoftechnologie waar bedrijfsleven en kennispartners elkaar kunnen ontmoeten.

- Achtentwintig **e-commerce** bedrijven, vijf onderwijsinstellingen, Kennispoort Regio Zwolle, Provincie Overijssel en de 20 gemeenten van Regio Zwolle hebben sinds 2016 een vierjarige samenwerking op het gebied van e-commerce.
- Logistieke cluster / samenwerking met de logistieke sector
- Port of Zwolle + Kornwaarderzand: logistiek cluster verbinden met economische sectoren, waaronder maakindustrie
- Kennispoort 1^e lijns innovatie platform + verbinder, o.a. verbinding met H.I.P. / P.S.P
- Economic Board regio Zwolle met een eigen programma
- De Regionale Energiestrategieën (RES)
- IBP Vitaal platteland & ondermijning
- Studie Waterrobuust Zwolle
- Regio Zwolle Monitor (benutten voor facts & figures).
- In 2012 is de Stichting Metropool Regio Zwolle opgericht. Samen met haar partners streeft de stichting ernaar om de volgende doelen te bereiken: jaarlijkse inzicht geven in de macro-economische ontwikkeling van regio Zwolle, aanjagen van thema's die van belang zijn voor de economische agenda van de regio, bevorderen identiteit van de regio Zwolle, het verbinden van ondernemers, overheid onderwijs en onderzoek.
- Er wordt een Regionale Kultuurvisie opgesteld (LA group)
- Stadsbeweging 'vitale binnensteden'
- Bereikbaarheidsvisie Regio Zwolle: bevindt zich in ontwikkelingsstadium
- Er wordt een Atlas van de regio Zwolle gemaakt (buro MUST)

Opmerking:

- De criteria om iets wel of niet mee te nemen op de agenda moeten duidelijker worden. Voorbeelden hiervan zijn de economische agenda en Transform.

Bronnen

Regio Zwolle – Vitale groeiregio naar 2050, input voor de Nationale Omgevingsvisie

Regio Zwolle stapt over eigen grenzen

Pitch versnellingskamer 7 juni 2018

Verstedelijking en kenniseconomie Regio Twente

1. Inleiding

In het kader van de pilot Omgevingsagenda Oost worden in september gesprekstafels georganiseerd met als doel meer scherpte aan te brengen in de gezamenlijke opgaven van Rijk en regio in landsdeel Oost en te verkennen welke extra of nieuwe inzet van partijen nodig is in de aanpak van deze opgaven (boven op lopende initiatieven). Een van de gesprekstafels is 'Verstedelijking en kenniseconomie Regio Twente'. Als input voor het gesprek geeft deze gespreksnotitie een eerste beschrijving van de gezamenlijke opgaven en lopende initiatieven op dit thema. Teksten zullen ook worden benut voor het schrijven van de Omgevingsagenda Oost Nederland.

2. Gezamenlijke opgaven Rijk-regio

Het is van belang dat Oost Nederland een vitale regio blijft, met toegevoegde waarde voor heel het land. Om dit te bereiken is het van belang dat we doorkijken naar de toekomst. Om werkelijk te kunnen sturen op een toekomstgerichte ontwikkeling voor Oost, focust Twente zich op hét aspect waarin zij als Twente verschil kunnen manieren: techniek. Twente als technologische topregio (internationaal) op de kaart zetten is het doel van de Regio Twente. Techniek is de motor voor Twente, veel partijen in Twente delen een innovatieve instelling en technische achtergrond.

Maar Twente kampt ook met uitdagingen, om de huidige economie te laten floreren is het belangrijk dat Twente goed bereikbaar is, talent aan kan trekken en behouden, kwalitatief verblijf kan bieden en ontwikkeling mogelijk maakt. Door haar focus op techniek en de unieke grensligging zijn er talloze mogelijkheden voor Twente om zich nog sterker te ontwikkelen. Daarin zijn een aantal gezamenlijke opgaven voor Rijk en Regio Twente te herkennen. Deze opgaven staan hieronder beschreven, het is daarbij belangrijk te erkennen dat deze opgaven in verbinding met elkaar staan en sterk van elkaar afhankelijk zijn.

- **Techniek als Motor**

Door het ecosysteem te versterken waarin de techniek in Twente tot bloei komt kan Techniek de motor van Twente blijven. Daarbij zijn er diverse opgaven van belang, zoals het creëren van sterke internationale verbindingen en samenwerken over de grens. Twente als poort naar Duitsland, niet alleen door middel van internationale samenwerking op het gebied van kennis, maar ook door middel van grensoverschrijdende bereikbaarheid. Daarnaast wil Twente - met de Universiteit Twente, Kennispark Twente, Technology Base Twente, High Tech System Park Twente en Fieldlab TPRC - technologische clusters doorontwikkelen. Twente moet daarbij aantrekkelijk blijven als vestigingslocatie voor deze clusters. Zo is er bijvoorbeeld behoefte aan extra experimenteerruimte, maar blijkt dit in de praktijk lastig te regelen door te stringente regelgeving.

Speerpunten: fotonica, nanotechnologie, software, mechatronica (maakindustrie 4.0), medische technologie en agrofood. Om dit te bereiken moet er geïnvesteerd worden in opleiding, bereikbaarheid en R&D

Technologie = *High Tech Systemen en Materialen (HTSM)*

Infrastructuur belangrijk (zowel fysiek als onderzoeksmogelijkheden/R&D). Hoe borg je dat het ook op de lange termijn aantrekkelijk blijft

Toevoegingen: Technologie heeft **experimenteerruimte** nodig. Ruimte in wet- en regelgeving. Kies als Rijk voor monitoren ipv afwijzen als er van wet- en regelgeving afgeweken moet worden. Wat er nu gebeurt, is dat bedrijven verleid worden zich hier te vestigen en dan weggejaagd worden omdat er geen experimenteerruimte blijkt te zijn. Hierbij is snelheid van implementeren heel belangrijk! Als het te lang duurt zijn bedrijven weg. Concreet gaat het om bijvoorbeeld het aanwijzen van locaties voor innovaties als unmanned cargo en het testen van nieuwe high tech materials op brandveiligheid.

Technologie (niet techniek) is de motor van de kenniseconomie. De focus moet van “techniek” naar “technologie” verlegd worden. Anderen moeten in staat gesteld worden om te excelleren. Concreet vertaalt dit zich naar het beter aansluiten op de motor van onze economie, ook aan de andere kant van de grens, en in de vorm van halffabricaten.

Dit betreft specifieke sectoren, die bij voorkeur aansluiten bij de Duitse industrie. Investeren in nieuwe (minder gewilde) technologieën is daardoor niet per se wenselijk.

- **Arbeidsmarkt & talent**

Talent dat in Twente is opgeleid, zou meer in de regio moeten blijven en nieuw talent moet aangetrokken worden. Door in de juiste opleidingen te investeren kan vraag en aanbod beter op elkaar aangesloten worden. Zo zijn er niet alleen meer kansen voor talent, maar worden ondernemers ook beter gefaciliteerd in hun vraag naar personeel. Daarbij is het van belang dat Twente gezien wordt als aantrekkelijke regio om te werken, wonen en leven. Door bijvoorbeeld Twente sterker neer te zetten als dynamische regio, waar goede leefomgeving combineert met hoogstaand cultureel aanbod.

Daarnaast is werken over de grens is nog niet altijd even makkelijk. Administratieve barrières moeten weggenomen worden.

Middelbaar- en laagopgeleiden zijn voldoende aanwezig, het probleem is dat de vraag vanuit markt en aanbod van afgestudeerden niet aansluit. Sluit met je opleidingsaanbod aan/stop met bepaalde opleidingen.

Talent aantrekken = hoger opgeleiden aantrekken door het creëren van een goed ecosysteem, met ruimte voor ondernemers, creatieve campussen, goede bereikbaarheid en baankansen voor partners.

Landelijke opgave: techniek neemt werk over > flexibilisering arbeidsmarkt en opleidingen noodzakelijk.

Naast techniek ook werkgelegenheid in andere sectoren ontwikkelen, bijv toerisme en zet in op bereikbaarheid. Waarom? Als een gezin/koppel besluit te verhuizen voor een baan in techniek, blijft de ander vaak zonder werk zitten, omdat er niets in andere branches te vinden is en oude baan slecht te bereiken is.

Talent moet centraal staan, kijkende naar de gezamenlijke opgaven. Dit omdat alle andere opgaven hier sterk mee samenhangen, het betreft daar echter vooral randvoorwaarden die het aantrekken of behoud van talent dienen.

De technologische kracht van Oost is nog steeds onvoldoende bekend. Zichtbaarheid wordt als een groot probleem gezien; “Onbekend maakt onbemind”. Landsdeel Oost moet meer gepromoot worden onder studenten en ander huidig talent in de regio. Hierbij kan aan Brainport Eindhoven een voorbeeld genomen worden.

Er is sprake van een “kennislek”, op het MBO en middelbaar onderwijs. Er zijn niet genoeg Mbo’ers en ook op de middelbare scholen wordt niet aangestuurd op het kiezen van een technische vervolgopleiding. Hierop moet nu geanticipeerd worden, daar internationale kandidaten niet genoeg zijn om de ambities van Twente op de lange termijn bij te benen.

Maak twee verschillende opgaven van:

- Aansluiten arbeidsmarkt en opleiding voor alle opleidingsniveaus in Twente en:
- Het aantrekken van hoger opgeleid talent naar onze regio.

- **Bereikbaarheid & Vestigingsklimaat**

Twente wil ruimte bieden aan zowel start-ups met internationale potentie als internationale bedrijven. Hierbij is het belangrijk dat het vestigingsklimaat in Twente goed is en de bereikbaarheid van de regio beter wordt. De vier kennisclusters maken van Twente een aantrekkelijke regio, maar deze kennisclusters moeten wel de mogelijkheid blijven krijgen om zich door te ontwikkelen. De reistijd van Twente naar de Randstad en omgekeerd vormt op dit moment een barrière bij het aantrekken van talent en bedrijvigheid. Daarnaast is een goede doorstroming van de A1 en de treinverbinding tussen Zwolle, Enschede en Münster nodig.

Bereikbaarheid als de belangrijkste voorwaarde om andere opgaven aan te pakken/tot succes te maken. Het gaat om nationale (Randstad, Schiphol, Achterhoek) en internationale verbindingen (Duitsland) via de weg, water (twentekanal) en openbaar vervoer.

Ontwikkeling nieuwe bedrijventerreinen en woongebieden hard nodig in combinatie met goede bereikbaarheid, zorgt er voor dat talent aangetrokken kan worden en of besluit in de regio te blijven.

Nederland als een grote stad: landschapsmetropool stad en platteland.

Toevoeging: Twente als spaarpotje voor water. Twente is een grote zandbak waar water in op geslagen kan worden (zie extra notitie Tom Voskamp). Dit heeft invloed op waar het verstandig is om te bouwen als je rekening houdt met (kansen / beperkingen van) het natuurlijk systeem.

Op de lange termijn zal ook Twente tegen problemen aanlopen die Brainport Eindhoven momenteel heeft, zoals huisvesting. De regio moet nu al aanbod programmeren voor passende huisvesting voor talentwerkers.

Met het oog op internationale verbindingen moet benadrukt worden dat het Duitse achterland van groot belang is voor Twente.

- **Circulaire economie & Duurzaamheid**

In alle sectoren kan techniek tot bloei komen wanneer de economie op de juiste manier versterkt wordt. Het is van belang dat deze economie circulair en volhoudbaar is en de transitie maakt van fossiele naar hernieuwbare energie. Dit is bij uitstek een integrale opgave, die duurzame, leefbare en gezonde oplossingen levert voor de hele regio, zowel stedelijk als landelijk.

In Twente liggen de kansen hiervoor vooral in de landbouwsector en de bouwsector. Twente heeft een prachtige bouwsector, die al lang is begonnen met innovatief bouwen, levensloop bestending bouwen en duurzaam bouwen. Hier ligt veel kennis voor het oprapen. Daarnaast kan de wateropgave gekoppeld worden aan de bouwopgave en speelt Twente een voortrekkersrol in de landbouwinnovatie met de beweging: Mineral Valley

Stad zou beter verbonden moeten worden met het platteland om deze opgaven echt goed aan te kunnen pakken. De reststromen van productieprocessen dienen geminimaliseerd te worden, hier ligt een rol voor het MKB en R&D. Dit ziet het MKB nog niet als kans om zich te profileren, Auping is echter wel een positief voorbeeld daarvan.

Prioritering die naar voren komt uit gesprekstafel:

- Technologie als motor. Investeren in opleidingen en campusontwikkeling met de focus op een paar kennisclusters (nano etc – zie hierboven) en op de infrastructuur die nodig is op de lange termijn.
- Talent centraal: behouden en aantrekken (zie aanscherpingen hierboven). Focus op opleidingen die echt nodig zijn.
- Reistijd / bereikbaarheid!! Voorwaarden om technologie als sector te laten floreren, bedrijven en talent aan te trekken en te behouden: bereikbaarheid (spoor, weg, samenwerken, randstad, Duitsland, noord-NL), en ook vestigingsklimaat (woningbouwopgave) en cultuur.
- Experimenteerruimte bieden om techniek te laten floreren: wet- en regelgeving (Zie hierboven).
- Circulair en duurzaam: zet in op installatietechniek, bouwsector

Opmerking: laat horen wat je te bieden hebt, wees niet te bescheiden als Twente!

3. Aanpak van de opgaven, wat loopt er al?

- **Agenda voor Twente;** Met de Agenda voor Twente wordt gezamenlijk geïnvesteerd in de toekomst van een krachtige regio met volop potentie. De opgaven zoals hierboven beschreven worden aangepakt in het uitvoeringsgedeelte van de Agenda voor Twente. Hierin hebben de diverse partners in Twente een rol. In een looptijd van 5 jaar (2018-2022) worden diverse projecten en concrete initiatieven onder de noemer van de

Agenda voor Twente opgestart. Daarbij is de Agenda wel dynamisch, de projecten zijn niet voor vijf jaar vastgelegd maar wordt constant dynamisch ingevuld die het doel en het toekomstperspectief dichtbij brengen. Per jaar wordt er een uitvoeringsprogramma gemaakt. De projecten voor de komende tijd worden op dit moment gehonoreerd. Wel lopen er al langer projecten rondom deze opgaven, enkele hiervan zijn hieronder opgenomen.

- **Proeftuin Grensoverschrijdende Samenwerking Oost Nederland - Münsterland** : Ambitie om een proeftuin voor grensoverschrijdende samenwerking te ontwikkelen waar het niet alleen gaat over het slechten van barrières, maar ook over het doen van investeringen.
- **Centra voor Innovatief Vakmanschap** gericht op extra talent naar de arbeidsmarkt te brengen
- **Werkplan Acquisitie HTSM Twente:** Werkplan gericht op het behouden en verkrijgen van meer bedrijvigheid in de High Tech Systemen en Materialen
- **Technology Base Twente:** Regelvrije test- en ontwikkellocatie met een focus op proefproductie, Advanced Materials and Manufacturing, Drones & Unmanned Systems, Safety & Security, Smart Base en innovatieve luchtvaarttoepassingen.
- Nationale en regionale plannen voor **Fotonica en nanotechnologie:** Voortbouwen op Nederlandse koppositie in de fotonica en nanotechnologie door middel van een integrale ketenbenadering met een regierol voor Twente.
- **Boost Smart industrie actieprogramma** : BOOST is de regionale doorvertaling van de landelijke actieagenda Smart Industry. Er wordt gestreefd naar voortzetting van het BOOST programma in triple-helix verband.
- **Twents fonds voor vakmanschap:** draagt zorg voor een duurzame infrastructuur voor vakmensen t/m MBO niveau: van toegang tot financieringsmogelijkheden, van passend aanbod van scholing en van een actieve vraag naar scholing.
- **Kennispark Twente:** Verdere ontwikkeling van Kennispark Twente, één van de tien innovatiecampussen van nationaal belang.
- **MIRT Projecten:**
 - A1 Apeldoorn-Alzelo; uitvoering van verbreding van het traject met één rijstrook waardoor bereikbaarheid van de A1-zone wordt vergroot.
 - Rijksbijdrage High Tech Factory Twente (8mln tot 2017) in het kader van economische structuurversterking De N35 Zwolle-Wijthmen, Wijthmen-Nijverdal en Nijverdal-Wierden;
 - De Sallandtunnel in Nijverdal;
 - De nieuwe N18;
 - Verkeersveiligheidsmaatregelen op de N36;
 - MIRT-onderzoek A1/A35;
 - Capaciteitsuitbreiding sluis Eefde (ook van belang voor de bereikbaarheid van Twente);
 - Verruiming Twentekanalen.

4. Extra inzet / vernieuwing

1. Toekomstbestendig maken van de bereikbaarheid

- Reistijd naar de internationale luchthavens en de Randstad.
- Spoor: Zwolle, Enschede, Munster.
- HSL Berlijn
- A1 goederen corridor
- Aandacht voor waterhuishouding in relatie tot klimaatverandering (Twentekanaal)

2. Aanwijzen locaties gecontroleerd experimenteren en certificeren

Op Technology Base Twente zijn 3 high Tech innovaties gaande, waarbij de huidige wetgeving versnelling van de innovaties afremt. Het aanwijzen van Technology Base als een van de gecontroleerde testlocaties levert opbouw van nieuwe expertise op voor BV Nederland voor de volgende 3 innovaties:

- Unmanned cargo transport – ontwikkelen luchtcorridor
- Lithium Works: brandveiligheid lithium batterij
- Nieuwe High Tech Materials testen op brandveiligheid
- De combinatie van de aanwezigheid van het testvliegveld voor drones (Space 053), de aanwezigheid van Twente Safety en Security Campus, de leerstoel aan de UT en de innovatiecampussen maakt Technology Base bij uitstek geschikt voor aanwijzen als gecontroleerde testlocatie.

Aanvullend:

- Smart Mobility als meer asfalt/spoor het niet oplost + bij locaties als de technology base, waar ander vervoer onrendabel is.
- Luchtcorridor voor onbemande vliegtuigen (cargo en personen) – getekende intentieovereenkomst sept 2018- en drones
- Digitale bereikbaarheid
- Reistijd naar luchthavens in NL/DUI verkorten
- Experimenteerruimte: ruimte bieden voor innovatieve projecten. Benadering hiervoor ontwikkelen: ruimte in wet en regelgeving bieden en gecontroleerd volgen/monitoren (handelingsruimte voor inspectie). Dit levert weer input voor nieuwe/aangepaste wet- en regelgeving en certificering. Grensoverschrijdend.
- Woningbouwopgave!
- Wellicht overlappend met experimenteerruimte, een duidelijk gebiedsstrategie voor kennisparken (zoals Technology Base). Hiermee kan breder talent worden aangetrokken/behouden
- Een nieuw cultuurprofiel (zoals geïnstigeerd door Min. Van Engelshoven) aandragen, alhoewel Twente hier al wel mee bezig is dient hier meer moeite in gestoken te worden
- Meer communicatie en integratie met het MKB, met name met het oog op R&D, valorisatie van kennis moet prominenter op de agenda.
- Een duidelijke erkenning van kennisinstututen zoals het Fraunhofer met bijvoorbeeld een TO2-status om meer fondsen vrij te kunnen maken.
- Fiscale regulering omtrent startups kan beter, hier ligt een rol voor het Rijk.
- Extra daadkracht en snelheid vanuit het Rijk, hier ontbreekt het nu vaak nog aan.

Opmerking: Aan het begin van het plenaire gedeelte werd opgemerkt dat er vooral sprake is van een Oost-West-as op dit moment, wanneer het economische kansen aankomt. Een Noord-Zuid-as zou uitgewerkt kunnen worden.

Verstedelijking en kenniseconomie regio Arnhem, Nijmegen en Foodvalley

1. Inleiding

In het kader van de pilot Omgevingsagenda Oost worden in september gesprekstafels georganiseerd met als doel meer scherpte aan te brengen in de gezamenlijke opgaven van Rijk en regio in landsdeel Oost en te verkennen welke extra of nieuwe inzet van partijen nodig is in de aanpak van deze opgaven (boven op lopende initiatieven). Een van de gesprekstafels is 'Verstedelijking en kenniseconomie Arnhem-Nijmegen-Food Valley'. Als input voor het gesprek geeft deze gespreksnotitie een eerste beschrijving van de gezamenlijke opgaven en lopende initiatieven op dit thema. Teksten zullen ook worden benut voor het schrijven van de Omgevingsagenda Oost Nederland.

2. Gezamenlijke opgaven Rijk-regio

De regio's Arnhem-Nijmegen en Food Valley vormen een ontwikkelingsas van kennisintensieve economie en verstedelijking, gelegen tussen (de Noordelijke) Randstad en het Ruhrgebied. Regio Arnhem-Nijmegen zet in op versterking van de economische topsectoren Health en Energy. FoodValley is een succesvol innovatiecluster dat kan concurreren met de wereldtop op het gebied van AgriFood. De aanwezige stedelijke massa geeft – in combinatie met de schakelfunctie die het gebied heeft tussen de Randstad en de overige regio's in Oost Nederland – draagvlak voor hoogwaardige voorzieningen, kenniswerkers en interregionale en (inter)nationale verbindingen. Dit is cruciaal voor het functioneren van de economie van Oost-Nederland op langere termijn.

Voor de ontwikkeling van de regio zijn versterking van de kenniseconomie, een goed vestigings- en innovatieklimaat, en goede (inter)nationale bereikbaarheid van groot belang. In de regio Arnhem-Nijmegen wordt geïnvesteerd in ruimte voor werk, kennis en innovatie, slimme duurzaamheid en bruisende binnensteden aan de rivier. Food Valley zet zich in op het versterken van de innovatiekracht en het vestigingsklimaat. De gezamenlijke Rijk-regio opgave focust op een integrale aanpak van bovenregionale opgaven op het gebied van duurzame verstedelijking, campus- en clusterontwikkeling en slimme mobiliteit. De regio ondervindt de effecten van de overhitte woningmarkt in de Randstad en deze verstedelijkingsopgave zal naar verwachting in de toekomst toenemen. De vraag is welke verstedelijkingsstrategie Rijk en regio willen hanteren, mede vanuit oogpunt van de positie van Oost binnen netwerkstad Nederland. Versterking van de campus- en innovatieclusters is cruciaal voor het innovatieklimaat en daarmee de economische ontwikkeling van de regio. Voor beide ontwikkelingen – verstedelijking en versterking innovatieclusters - is een goede bereikbaarheid randvoorwaardelijk, bijvoorbeeld om studenten, werknemers en bedrijven te faciliteren. Ondanks capaciteitsuitbreidingen van het hoofdwegennet blijft de inter- en intraregionale bereikbaarheid van de regio Arnhem Nijmegen problematisch. Dit komt onder meer door de specifieke ligging, de toenemende druk op de toegang tot de steden en de pendel. De uitdaging is toekomstig voorzienbare bereikbaarheidsknelpunten te voorkomen en kansen te benutten die nieuwe vormen van mobiliteit bieden (MaaS, deelsystemen, etc.). Zodat mobiliteitsinnovaties- en arrangementen bijdragen aan de groei van de topsectoren Health, Energy en Food en een duurzame stedelijke ontwikkeling van de regio.

- Voor mobiliteit goed uitgewerkt, maar voor andere thema's nog te weinig:
 - o Geld voor wonen, daar is wel een verhaal voor aanwezig PM (waarschijnlijk: verduurzamen en vernieuwen, inbreiding en transformatie, ruimte voor goede plannen en flexibiliseren, diverse woonmilieus, relatie met goede bereikbaarheid). Onder andere verduurzaming qua energietransitie (zoals van gas af), klimaatadaptief. Ede staat voor de vraag: wat voor stad zijn we in de toekomst.
 - o Verstedelijking (verkenning loopt naar de overloop vanuit de Randstad die gaande is en welke mogelijkheden de regio biedt om hier ook actief als overheid op te sturen)
- Wens om sterker te profileren wat deze regio bijdraagt aan het Netwerk Nederland: economisch (Food, Health, Energy), woonomgeving, groene kwaliteiten, goede bereikbaarheid (internationale hub). Wat zijn de unieke kwaliteiten van de regio en hoe behoud je die.

- Discussiepunt is het abstractieniveau, concreet voorbeeld is Spoor knoop Oost. Staat hoog op de regionale agenda. Deze valt te benoemen onder internationale connectiviteit, maar ons beperken tot deze abstractie zit duidelijke agenda met meerwaarde in de weg. Daarmee niet gezegd hebbende dat het benoemen van deze kwestie direct betekent dat het rijk ook betekent dat rijk portemonnee moet trekken.
- Relatie met Foodvalley-proeftuin Landelijk gebied
- Hoge snelheidstrein i.r.t. vliegbewegingen (snellere verbinding Amsterdam-Berlijn via Arnhem)
- Regiodeal: Digital security (regiodeal), hoe verhoudt deze zich tot deze opgave?

Opgave in regio op “tussenlaag” niveau:

- Verstedelijking inclusief wonen
- Economische clusters versterken
- Slimme mobiliteit
- Benutten gunstige ligging in Netwerk Nederland en in relatie tot Duitsland
- Kwetsbaarheid rivierovergangen
- Rivieropgave veiligheid

3. Aanpak van de opgave: wat loopt er al?

- **Bestuursakkoord Investeringsagenda Stedelijk netwerk Arnhem Nijmegen 2018 – 2019:** gemeenten Arnhem, Nijmegen en de provincie Gelderland hebben een ‘rollende agenda’ gericht op versterking van de economie. Dit gebeurt in drie iconprogramma’s: 1) Ruimte voor werk, kennis en innovatie in Health en Energy, 2) Slimme Duurzaamheid en 3) Bruisende binnensteden aan de rivier.
- **Regiodeal Arnhem-Nijmegen:** de regio Arnhem-Nijmegen werkt een voorstel uit voor concrete impulsen voor versterking cluster semiconductors/Novia Tech Campus (het op te richten Chip Integration Technology Centre in Nijmegen), Living Labs New Energie & Transitions, Topfit en Digital privacy & security initiatieven.
- **Investerings in campussen:** Health & Hightech: het gebied Heijendaal – Novio Tech Campus te Nijmegen. Energy: Hogeschool Arnhem Nijmegen / Van Hall Larenstein – Industrie Park Kleefse Waard - Arnhems Buiten.
- **Strategische agenda 2015-2019 ‘FoodValley van denken naar doen’** van gemeenten, ondernemers (VNO/NCW, FOV), onderwijs en wetenschap (WUR, COG, ROC) met ambitie om FoodValley dé internationale topregio voor kennis en innovatie op het gebied van gezonde en duurzame voeding te maken. Activiteiten zijn gericht op verbeteren kennisinteractie tussen bedrijfsleven en onderwijs/-onderzoeksinstituten, uitbouwen van (inter)nationale zakelijke netwerken, vergroten innovatiekracht en versterken fysiek en sociaal duurzame leefomgeving.
- **Nationaal Investeringsprogramma Food Valley 2030:** de WUR, ministerie LNV, topsector Agri&Food, Unilever, Friesland Campina, Regio Foodvalley (triple helix) en provincie Gelderland werken samen aan het opstellen van een programma om FoodValley toekomstbestendig te maken.
- **Regiodeal FoodValley** Een bidbook voor een gezamenlijke inzet van Rijk en regio voor de versnelling van transitie naar duurzaam en gezond voedsel (versnellen transitie primaire sector, gezonde voeding van prille start tot oude dag, FoodValley als mainport werkt aan nieuwe gezonde en duurzame voeding).
- In **KennisAs Ede-wageningen** werken WUR, gemeenten en provincie Gelderland samen aan een betere uitstraling van het KennisAs gebied als kennis- en innovatiecentrum op gebied van gezond en duurzaam geproduceerd voedsel en het verbeteren van de uitstraling van het Business & Science park Wageningen
- Ontwikkeling van het **World Food Center** waar bedrijven, consumenten en kennisinstellingen elkaar kunnen ontmoeten om kennis te creëren en te delen. Initiatief van vastgoedontwikkelaars, gemeente Ede, provincie Gelderland, WUR en de Stichting World Food Centers en is opgenomen in de nationale voedselagenda van het ministerie van EZ.

- **Verkenning Wonen in Nederland in balans:** onderzoek naar de mogelijkheden voor opvang van de groei van c.q. overloop van de Randstad. In de eerste ronde wordt gekeken naar Apeldoorn, Arnhem, Deventer, Ede, en Zwolle in opdracht van de provincie Gelderland, Overijssel is ingestapt. In dit onderzoek wordt nadrukkelijk gekeken naar de relatie met bereikbaarheid.
- **Traject Regio van de Toekomst:** ontwerpend onderzoek met scope regio Arnhem-Nijmegen-Food Valley op thematiek mobiliteit-verstedelijking-economie. Relatie met de Nationale Omgevingsvisie.
- **Toekomstbeeld OV 2040:** een netwerkaanpak van spoor, HOV, regionaal OV, vraaggestuurde mobiliteit en knooppunten.
- **integrale MIRT Agenda stedelijk netwerk Arnhem Nijmegen en Uitnodigingsagenda MIRT 2015** : een gedeelde integrale agenda van het stedelijk netwerk op de ruimtelijk-economische ontwikkeling en de bereikbaarheid van de regio Arnhem Nijmegen voor de middellange en lange termijn, die richting geeft aan beslissingen op het gebied van mobiliteit, ruimte en economie. In het BO MIRT Oost Nederland van 2015 hebben rijk en regio afgesproken dat het rijk actief aansluit.
- **Inter Bestuurlijk Programma onderdeel Vitaal Platteland** wordt gebiedsgericht opgepakt. Relevant zijn Gelderse Vallei en Veluwe.
- **MIRT projecten:**
 - Sterke regio's: In de regio Oost-Nederland is aan twee projecten een rijksbijdrage toegekend uit het Sterke Regio-budget van het Fonds economische structuurversterking (Fes): CAT-AgroFood Wageningen (€ 12 mln). Het bedrijfsleven in de voedingssector kan bij CAT-AgroFood geavanceerde apparatuur 'huren' voor onderzoek, zoals een MRI-scanner of een elektronenmicroscop. 'Sharing research facilities' is een belangrijke pijler van Wageningen Campus.
 - MIRT onderzoek A1/A30, Rijnbrug
 - PHS Ede: In het kader van het Programma Hoogfrequent Spoorvervoer (PHS) wordt het spoor in en rond het nieuw te bouwen station Ede-Wageningen aangepast waardoor een keermogelijkheid ontstaat
 - Traject Oost: diverse maatregelen ter verbetering en (andere) benutting van de bestaande spoorlijn Utrecht-Arnhem-Duitse grens.

4. Mogelijke extra inzet / vernieuwing

- Verbreding van de investeringsagenda Arnhem-Nijmegen door deelname van het Rijk
- Verbreding van het Nationaal Investeringsprogramma Food Valley 2030 door deelname van het Rijk
- Gezamenlijke verkenning 'Duurzame verstedelijkingsgroei' (ook met Zwolle e.a.)
- Opstellen opgavegerichte mobiliteitsagenda